

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SÜSƏN İNQİLƏB qızı BABANLI

**Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində kommunikativ yanaşmanın səmərəli
yolları**

**İxtisaslaşma: HSM -060103- İngilis dilinin tədrisi metodikası və
metodologiyası**

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

**Elmi rəhbər: *Firuzə Ədalət qızı Rzayeva*
*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent***

BAKİ-2022

MÜNDƏRİCAT

FƏSİL 1. Dil fakültələrinin aşağı kurslarında tələbələrə kommunikativ vərdişlərin aşılmasının elmi-nəzəri əsasları.....	8
1.1. Dil fakültəsinin aşağı kurslarında tələbələrə kommunikativ vərdişlərin aşılmasının linqvistik rolu	8
1.2. Dil fakültələrinin aşağı kurslarında tələbələrə kommunikativ vərdişlərin aşılmasının didaktik əsasları	17
FƏSİL 2. Dil fakültələrinin aşağı kurslarında qrammatikanın kommunikativyönümlü təlimi	29
2.1. Dil fakültələri tələbələrinin ingilis dilində kommunikativ vərdişlərə yiyələnmələri prosesində rast gəldikləri çətinliklər və onların aradan qaldırılması yolları	29
2.2. Mövcud dərslik və proqramların təhlili	36
2.3. Kommunikativ vərdişlərin aşılmasına yönəldilmiş çalışmalar sistemi	45
Eksperimental tədris və onun nəticələri	54
NƏTİCƏ.....	60
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	63

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Təhsil sistemləri fərdləri siyasi, iqtisadi və sosial münasibətlərdə fəal iştirak etmək üçün hazırlamaq məsuliyyətini daşıyır. Fəal iştirak üçün fərdlərin ehtiyaclarından biri, onların ilk dili olmadığı üçün xarici dillərdə, xüsusən də ingilis dilində dinləmə, danışma, oxuma və yazma bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. O, linqva-franka kimi qəbul edilir, buna görə də beynəlxalq platformalarda ünsiyyət qura, layihələr hazırlaya, məlumat toplaya və biznes qura bilərlər. İngilis dilini bilmədən qlobal həyatın fəal iştirakçısı olmaq qeyri-mümkün olduğundan, ingilis dili öyrənilməli xarici dil deyil, hər kəsin əldə etməli olduğu vacib bir ixtisas kimi qəbul edilir.

İngilis dilini mükəmməl bilməyin vacibliyi dünya üzrə çoxsaylı akademik məqalələrdə və hesabatlarda vurğulanmışdır. Cəmiyyət və hökumətlər də ingilis dilində bacarıqların təkmilləşdirilməsinə həsr olunmuş səylər və sərmayələr göstərmişlər, lakin gözləntilərə cavab verməyən nəticələr əldə etmək üçün həll yollarını inkişaf etdirmələrinə mane olan müxtəlif çətinliklər və davamlı problemlər mövcuddur.

İngilis dili bütün dünyada beynəlmiləl bir dil statusuna malikdir. Dünyanın elə bir sahəsi yoxdur ki, orada ingilis dili istifadə olunmasın. Dünya tarixində gedən mürəkkəb hadisələr və proseslər nəticəsində ingilis dili dünyanın bir çox hissəsinə yayılmışdır və hal hazırda aktiv şəkildə istifadə olunmaqdadır. İngilis dilindən təkcə şifahi və yazılı ünsiyyət vasitəsi kimi yox, eləcə də digər müxtəlif sahələrdə istifadə olunur ki, buna misal olaraq beynəlxalq biznes, diplomatiya və internet şəbəkəsini göstərə bilərik. Bir sıra ölkələrdə ingilis dili ikinci xarici dil kimi öyrənilir. Bu baxımdan məktəblilərin hələ kiçik siniflərdə oxuyarkən bu dil ilə tanış olması daha məqsədəuyğun hesab olunur.

XX əsrin sonlarından etibarən öz müstəqilliyini qazanan Azərbaycan Respublikasının qarşısında çox çətin və məsuliyyətli vəzifələrdən biri də təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsi və beləliklə yeni qurulmuş dövlətimizin inkişafını

təmin etmək idi. XXI əsrin əvvəllərində ölkəmizdə ən müasir təlim metodlarından istifadəyə keçid başlanmış, təhsil sisteminə qayğı artmışdı.

İngilis dili Azərbaycanda istənilən təhsil kurikulumunda tədris edilməli olan vacib bir fənnidir. Universitetlərdə tələbələrin sinif daxilində və xaricində şifahi ünsiyyət təcrübəsi üçün fəaliyyətə əsaslanan kurikulumlar tətbiq olunsada, bir çox tədqiqatçılar tələbələrin göstəricilərini yaxşılaşdırmaq üçün daha çox təcrübəyə ehtiyacı olduğu qənaətinə gəlirlər.

Müasir cəmiyyətdə təhsil mühiti müxtəlif institutların, obyektlərin və subyektlərin fəaliyyət göstərdiyi, təhsil xidmətlərinin göstərildiyi, tərəfdaşlıq proqramlarının, elmi və sosial layihələrin həyata keçirildiyi interaktiv, dinamik məkandır. Bu şəraitdə tələbələr tərəfindən müxtəlif növ səlahiyyətlərin mənimsənilməsi prosesi mühüm əhəmiyyət kəsb edir, onların arasında kommunikativ səriştə olduqca aktualdır. Bu, insanın müəyyən bir həyat vəziyyətində hərəkət etmək, digər insanlarla ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə qurmaq qabiliyyəti kimi qəbul edilir.

Bu mövzunun aktuallığı müasir dövrün tələbələrin həyata hazırlığına xüsusi tələblər irəli sürməsi ilə müəyyən edilir ki, onlara biliklər verməkdən daha çox, onları mənimsəmək yolları var. Bilik həcmnin kəskin artması ilə tələbələrə necə öyrənməyi öyrətmək üçün pedaqoji prioritetlərin dəyişdirilməsi lazımdır.

Problemin işlənmə dərəcəsi. Müasir pedaqoji texnologiyalar problemi elmi ədəbiyyatda geniş yer almışdır. Yeni pedaqoji inkişaflar ölkəmizdə N.A.Ağazadə, R.Y.Barsuk, M.Ə.Həməzəyev, Ə.Ağayev və başqalarının, rusdilli elmi ədəbiyyatlarda B.G.Ananiev, A.A.Bodalev, İ.L.Bim və başqalarının, ingilisdilli elmi ədəbiyyatlarda D.H.Braun, M.Kanal, M.Sels-Mörika və başqalarının elmi işlərində tədqiq olunmuşdur.

Nitq fəaliyyəti mürəkkəb bir hadisədir. O, nitq ünsiyyəti, dil sistemi, nitq qarşılıqlı əlaqəsi, ümumilikdə insan fəaliyyəti anlayışları ilə bağlıdır. Alimlər pedaqoji elmdə kommunikativ səriştənin mahiyyəti və tərkibinin formalaşması

məsələləri ilə 20-ci əsrin ortalarından məşğul olsalar da, hələlik ümumi sistemin mövcudluğundan danışmaq mümkün deyil. Kommunikativ səriştənin strukturu və mahiyyəti ilə bağlı elmi baxışın inkişafına mühüm töhfə I.L.Bim, N.D.Qalskova, N.Xomski, V.V.Safonova, E.N.Solovova, G.D.Tomaxin, V.A.Slastenin, G.S.Trofimova, O.V.Fadeikina, A.N.Şamov, O.V.Şmailova, S.A.Yusupov, İ.A.Zimnyaya, A.N.Şamov, N.F.Koryakovtseva, V.P.Furmanovanın əsərlərində tələbələrin müxtəlif kompetensiyalarının formalaşmasına çox diqqət yetirilir. Müxtəlif kompetensiyaların formalaşmasına həsr olunmuş tədqiqatların çoxşaxəliliyi və müxtəlifliyi sinifdə hər bir tələbə üçün kifayət qədər şifahi təcrübənin olmaması, imkanların olmaması səbəbindən xarici dil dərslərində tələbələrin kommunikativ səriştəsinin formalaşdırılması məsələsini həll etmir. Tələbələr üçün konkret tapşırıqların həllində öyrənilən dil materialından istifadənin real vəziyyətlərinin yaradılmasında məhduddur.

Daha yaxşı nəticələr əldə etmək və tədrisin səmərəliliyini artırmaq üçün pedaqoji təcrübə yenilənməlidir. Xarici dillərin tədrisində yeni texnologiyaların və metodların istifadəsi müasir multikultural və çoxdilli cəmiyyətdə tələb olunan şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin təkmilləşdirilməsinə kömək edəcəkdir. Yeni dövlət təhsil standartlarına uyğun olaraq, müəllim öz alət dəstində tənqidi və yaradıcı təfəkkür qabiliyyətini inkişaf etdirməyə, kommunikativ səriştənin formalaşmasına, multikultural məkanda qarşılıqlı əlaqə qurmağa kömək edəcək xarici dillərin tədrisi üçün belə üsul və texnologiyalara malik olmalıdır. Bu həm də tələbələrə müstəqil olaraq əlavə material əldə etmək, əldə edilmiş məlumatları tənqidi şəkildə dərk etmək, düzgün nəticə çıxarmaq, onları müzakirə etmək, zəruri faktlara malik olmaq, habelə yaranan problemləri həll etmək bacarığına kömək edir.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Tədqiqat işinin obyektı dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələrində, onun predmetini isə aşağı kurs tələbələrində kommunikativ tədris metodundan istifadə etməklə dil bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinin səmərəli yollarının müəyyənləşdirilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədinə kommunikativ səriştənin və müasir pedaqoji texnologiyaların nəzəri əsaslarını açmaq və xarici dil dərslərində tələbələrin kommunikativ səriştəsinin formalaşdırılmasının səmərəli yollarının müəyyənləşdirilməsi təşkil edir. Tədqiqatın əsas vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

- Dil fakültələrinin aşağı kurslarında tələbələrə kommunikativ vərdişlərin aşılmasının elmi-nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi;
- Dil fakültələrinin aşağı kurslarında qrammatikanın kommunikativ-yönümlü təlimin təhlil edilməsi;
- Tədqiqatın mövzusu ilə bağlı eksperimental işin təşkili və nəticələrinin təhlil edilməsi.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsində psixoloji, didaktik və metodiki ədəbiyyatın təhlili, təsviri, tədqiqatın faktiki materialının sistemləşdirilməsi, təsnifatı, işlənməsi və ümumiləşdirilməsi, müşahidə metod və üsullarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin mövzusu olan “Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində kommunikativ yanaşmanın səmərəli yolları” haqqında müxtəlif başlıqlar altında yerli və xarici elmi ədəbiyyatlarda çoxsaylı mənbə və materiallar olsa da, bu zamana qədər dissertasiya səviyyəsində kommunikativ yanaşmadan istifadə edərək dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələrinin dil bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi yolları, mövcud dərslər və materialların təhlili, kommunikativ tədris metodundan istifadə zamanı qarşıya çıxan çətinliklər haqqında araşdırma aparılmadığından və dissertasiya işində təqdim edilmiş materiallar ölkəmizdə bu mövzu ilə bağlı yazılmış elmi əsərlərdə əvvəllər istifadə edilmədiyindən, tədqiqat işi öz elmi yeniliyi ilə seçilir.

Dissertasiyanın elmi və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya mövzusunun araşdırılmasının həm nəzəri, həmçinin də praktik əhəmiyyəti vardır. Kommunikativ yanaşmadan istifadə edərək dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələrinin dil

bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi yolları haqqında təhlillərin aparılaraq müəyyən edilməsi onun elmi əhəmiyyətini təşkil edir. Tədqiqat işində öz əksini tapan məlumatlardan, əldə olunmuş nəticədən seminarlarda, dərsliklərdə istifadə olunması isə tədqiqat işinin praktik əhəmiyyətini müəyyən edir.

İşin aprobasiyası. Tədqiqat işinin mövzusu Azərbaycan Dillər Universitetinin “**Təhsil 1 fakültəsi nəzdində xarici dilin tədrisi metodikası**” kafedrasında hazırlanmışdır. İşin yekun nəticələri konfrans və kafedra iclaslarında məruzə edilmiş və bu məruzələrin məqalələri çap edilmişdir. Tədqiqat işində qeyd olunmuş başlıca müddəalar müəllifin çap edilmiş məqaləsində öz əksini tapır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, beş yarım fəsil, mövzu ilə bağlı eksperimental tədris və onun nəticələrinin təhlili, əldə edilmiş nəticə və dissertasiyanın fəsillərinin yazılmasında istifadə edilmiş mənbədən ibarətdir.

FƏSİL 1. Dil fakültələrinin aşağı kurslarında tələbələrə kommunikativ vərdişlərin aşılmasının elmi-nəzəri əsasları

1.1. Dil fakültəsinin aşağı kurslarında tələbələrə kommunikativ vərdişlərin aşılmasının lingvistik rolu

Dil, insan şüuru və təfəkkürü ilə birlik və qarşılıqlı əlaqədə işləyən ən mürəkkəb işarələr sistemidir. Dil danışanların şüurunda mövcud olur. Dil insanın şüuruna kənardan aydın şəkildə nüfuz edir və ətrafdakı insanlar tərəfindən istifadə edildiyi üçün şüura nüfuz edir. Onlardan nümunə götürərək insanın özü də bundan istifadə etməyə başlayır.

Hər kəsə məlumdur ki, ingilis dili bütün dünyada beynəlmiləl bir dil statusuna malikdir. Dünyanın elə bir sahəsi yoxdur ki, orada ingilis dili istifadə olunmasın. Dünya tarixində gedən mürəkkəb hadisələr və proseslər nəticəsində ingilis dili dünyanın bir çox hissəsinə yayılmışdır və hal-hazırda aktiv şəkildə istifadə olunmaqdadır. İngilis dilindən təkcə şifahi və yazılı ünsiyyət vasitəsi kimi yox, eləcə də digər müxtəlif sahələrdə istifadə olunur ki, buna misal olaraq beynəlxalq biznes, diplomatiya və internet şəbəkəsini göstərə bilərik. Bir sıra ölkələrdə ingilis dili ikinci xarici dil kimi öyrənilir. Bu baxımdan məktəblilərin hələ kiçik siniflərdə oxuyarkən bu dil ilə tanış olması daha məqsədəuyğun hesab olunur.

XX əsrin sonlarından etibarən öz müstəqilliyini qazanan Azərbaycan Respublikasının qarşısında çox çətin və məsuliyyətli vəzifələrdən biri də təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsi və beləliklə, yeni qurulmuş dövlətimizin inkişafını təmin etmək idi. XXI əsrin əvvəllərində ölkəmizdə ən müasir təlim metodlarından istifadəyə keçid başlanmış, təhsil sisteminə qayğı artmışdı.

İngilis dili Azərbaycanda istənilən təhsil kurikulumunda tədris edilməli olan vacib bir fənnidir. Universitetlərdə tələbələrin sinif daxilində və xaricində şifahi ünsiyyət təcrübəsi üçün fəaliyyətə əsaslanan kurikulumlar tətbiq olunsada, bir çox tədqiqatçılar tələbələrin performanslarını yaxşılaşdırmaq üçün daha çox təcrübəyə

ehtiyacı olduğu qənaətinə gəlirlər. A.Deraxşan (A.Derakhshan) və digərləri qeyd edir ki, nitq bacarıqları pedaqogikası son dörd onillikdə ikinci dilin tədrisi və öyrənilməsində inkişaf edir [25, s.520-525]. Bu cür bacarıqlar qrup fəaliyyətləri vasitəsilə daimi təcrübə tələb edir [22]. Buna görə də, kommunikativ dil tədrisi, bəlkə də, tələbələrin bir-biri ilə səmərəli ünsiyyət qurmasına kömək etmək üçün ən çox istifadə olunan yanaşmadır.

Leksik olaraq “kommunikativ” termini bir-birinə fikirləri, hissləri və ya məlumatı ifadə etmək mənasını verən “kommunikasiya” sözündən yaranmışdır. Odur ki, “ive” affiksinin əlavə edilməsi ilə bu feil sifətə çevrilir. Müvafiq olaraq, “kommunikativ” termini sinifdə şagirdləri ünsiyyətdə saxlamaq və ya şagirdlərin bir-biri ilə fikirlərini, hisslərini və ya məlumatlarını ifadə etmələrini təmin etmək mənasını verir [50, s.56].

Tarixən kommunikativ dil tədrisi dilçilərin qrammatikaya önəm verən ənənəvi metodlardan narazılığından yaranmışdır. Kommunikativ yanaşmadan doğulan kommunikativ dil tədrisi ilk dəfə 1970-ci illərdə İngiltərədə ingilis dilini ikinci dil kimi öyrətmək metodologiyası kimi təklif edilmişdir.

1965-ci ildə N.Çomski (N.Chomsky) əsas komponentləri sözlər və qarşılıqlı əlaqə qaydaları olan linqvistik kompetensiya terminini irəli sürdü. O, qrammatik səriştələrə üstünlük verirdi. N.Çomski-nin termininə qarşı reaksiya verən həm sosioloq, həm də antropoloq olan Del Haymz (Dell Hymes) 1966-cı ildə kommunikativ kompetensiya terminini işlətdi. O, N.Çomski tərəfindən yaradılmış linqvistik kompetensiya deyilən terminin xarici dil öyrənmə reallıqlarını göstərmək üçün çox məhdud olduğunu düşünürdü [50, s.57]. 1980-ci ildə M.Kanal (M.Canale) və M.Svein (M.Swain) kommunikativ səriştənin elementlərini aşağıdakı kimi yenidən müəyyən etdilər:

1. Qrammatik səriştə: sözlər və qaydalar.
2. Sosiolinqvistik səriştə: uyğunluq.
3. Diskurs səriştəsi: birlik və əlaqəlilik.

4. Strateji səriştə: kommunikativ strategiyalardan düzgün istifadə [21, s.3].

Beləliklə, kommunikativ yanaşmanın yaranmasına 1965-ci ildə linqvistik səriştə termininin icad edilməsi ilə təkan verdiyi deyilir.

Qrammatik tərcümə metodunun və audiolinqual metodun ikinci və xarici dillərin tədrisində tələbələrin qrammatik və xüsusilə nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində ciddi səmərəsizliyi olmuşdur. 1980-ci illərdən etibarən kommunikativ dil tədrisi adlanan kommunikativ yanaşma xarici dillərin tədrisi və öyrənilməsi sahəsində geniş təsirə malikdir. O, bu gün də daha çox yanaşma, nəzəriyyə və metodların təsirinə məruz qalmaqdadır.

Dilin tədrisində qrammatikanın mərkəzi olması şübhə altına alındı, çünki dil qabiliyyətinin qrammatik səriştədən daha çox şey ehtiva etdiyi iddia edilirdi. Dilçilər dilə bir-birinə bağlı olan qrammatik, leksik və fonoloji qaydalar toplusu kimi deyil, ifadə vasitəsi kimi baxmağa başladılar. Dil artıq mücərrəd qrammatik qaydalar kimi deyil, sosial kontekstlərdə tətbiqlərin olması kimi görünürdü və bu səbəbdən də bu, təkcə “qrammatika” haqqında deyil, həm də funksiyalar və anlayışlar haqqındadır. Ümumiyyətlə, kommunikativ yanaşmanın meydana gəlməsinin dil fəlsəfəsinə baxışın qrammatik qaydalardan ünsiyyət qaydalarına doğru böyük dəyişməsinə imza atdığı bildirilir.

Belə bir vəziyyət dil öyrənmə siniflərində ünsiyyətə əsas diqqətin verilməsinə ciddi ehtiyac olduğunu bildirir və əlavə olaraq bu ehtiyacın kommunikativ yanaşma ilə ödəniləcəyi düşünülürdü. Məhz bu səbəbdən kommunikativ yanaşma inqilabi hesab olunur. İkinci dil kimi ingilis dili metodologiyası olaraq Avropada və ingilisdilli ölkələrdə, daha sonra Qərbi və Asiya ölkələrində sürətlə geniş qəbul olundu.

Dilin öyrədilməsində əvvəlki üsulların səhv olduğu müəyyənləşdirildi. Onların təcrübələrinin kontekstlərin itirilməsi səbəbindən tələbələrin ünsiyyət qura bilməsi üçün o qədər də faydalı olmadığı iddia edildi. Tələbələr hətta müvafiq sosial normalar, jestlər və ifadələr olmadan kifayət qədər real, tam dili öyrənmə

bilmirdilər, çünki ənənəvi təcrübələr bu cür məlumatları ehtiva edirdi. Qısacası, dilin tədrisində kontekstin olması qətiyyətlə tövsiyə olunur.

Buna görə də, öyrənənlərin bir dildə ünsiyyət qura bilməsi üçün kommunikativ metod tərəfdarları təklif edirlər ki, dilin öyrədilməsində başlıca məsələ tələbələrin “ünsiyyət qabiliyyətini” inkişaf etdirmək olmalıdır. Sınıfdə hansı dilin hədəf alınacağını müəyyən etməkdən başqa, kommunikativ səriştə ünsiyyətin bütün tam komponentləri ilə inteqrasiya olunmuş dilin tədrisini təklif edir. Bu gün dil tədrisi sahəsində kommunikativ tədrisin ümumi komponentləri bunlardır: linqvistik, sosial-mədəni, fəaliyyət, strateji və danışiq səriştəsi. Bu keçid dilin qrammatik qaydalarının təqdimatından sınıfdə ünsiyyət fəaliyyətlərini yerinə yetirməyə doğru dil dəyişikliyinə öyrədilməsini tələb edir: dinləmə, danışma, oxuma və yazı fəaliyyətləri. Kommunikativ səriştənin beş komponentinin hər biri bu dörd dil bacarığının tədrisi fəaliyyətlərinə daxil ediləcək.

Qrammatikaya əsaslanan yanaşmalardan fərqli olaraq, kommunikativ paradigma çərçivəsində dil kurslarının planlaşdırılmasında qrammatika artıq dil tədrisi proqramının başlanğıc nöqtəsi deyil. Bu, real dünyada qarşılaşa biləcəyimiz vəziyyətin və məqsədlərin bütün imkanlarını əhatə edən ünsiyyət qabiliyyətinə keçir; gündəlik həyatdan iş yerlərinə, monoloqdan dialoqa, şəxslərlərarası ünsiyyətdən tranzaksiyaya qədər və s. Materialların aspektləri istifadə olunan dili ifadə etmək və başa düşmək üçün tələb olunan bacarıqlarla (kommunikativ səriştə) təmin etməklə yanaşı, ünsiyyət baş verən zaman dilə məna verən amilləri (kontekstləri) əhatə etməlidir. Buna görə də dilin tədrisinin məqsədi tələbələrin bir hissəsində qrammatikanı mənimsəməkdən kommunikativ səriştənin inkişafına keçir. Ümumiyyətlə, kommunikativ dilin tədrisinin məqsədi tələbələrin kommunikativ səriştəsini inkişaf etdirməkdir.

Məqsədinə çatmaq üçün Alexander Richards kommunikativ tədris üçün materialların hazırlanmasında aşağıdakı xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasını tələb edir:

1. Tələbənin hədəf dildə əldə etmək istədiyi məqsədlərin mümkün qədər ətraflı nəzərdən keçirilməsi. Məsələn, ingilis dilini biznes məqsədləri üçün istifadə etmək;
2. Hədəf dilini hansı mühitdə istifadə etmək istəyəcəkləri barədə bəzi fikirlər əldə edilməsi. Məsələn, ofisdə, təyyarədə və ya mağazada.
3. Tələbənin, eləcə də həmsöhbətlərinin hədəf dildə üzərinə götürəcəyi sosial rollarının müəyyənləşdirilməsi. Məsələn, səyahətçi kimi, müştəri ilə söhbət edən satıcı kimi və ya məktəbdə tələbə kimi.
4. Tələbələrin iştirak edəcəyi kommunikativ hadisələrin müəyyənləşdirilməsi: gündəlik vəziyyətlər, peşə və ya peşəkar vəziyyətlər, akademik vəziyyətlər və s. Məsələn, telefon zəngləri etmək, təsadüfi söhbətə girmək və ya iclasda çıxış etmək.
5. Həmin hadisələrdə iştirak edən dil funksiyaları və ya öyrənənin dillə və ya dil vasitəsilə nə edə biləcəyi. Məsələn, təqdimatlar etmək, izahatlar vermək və ya planları təsvir etmək.
6. Daxil olan məfhumlar və ya konsepsiyalar və ya tələbənin danışa bilməsi lazım olan anlayışlar. Məsələn, istirahət, maliyyə, tarix, din.
7. Söhbətin "birlikdə toxunması" (knitting together) ilə əlaqəli bacarıqlar: diskurs və ritorik bacarıqlar. Məsələn, hekayə danışmaq, effektiv iş təqdimatı vermək.
8. Amerika, Avstraliya və ya Britaniya ingilis dili kimi ehtiyac duyulacaq hədəf dilin müxtəlifliyi və ya çeşidləri və öyrənənlərin çatmalı olduğu danışiq və yazılı dil səviyyələrinin müəyyənləşdirilməsi.
9. Lazım olacaq qrammatik məzmunun müəyyən edilməsi.
10. Lazım olacaq leksik məzmun və ya lüğətin müəyyən edilməsi [43, s.10].

Bu səciyyələndirmə 1970 və 1980-ci illərdə müvafiq proqramın tərtib edilməsinə gətirib çıxarır. J.A.Riçards o dövrdə kommunikativ dil tədrisinin müdafiəsi üçün təklif olunan iki əsas tədris planını müəyyən edir: 1) dörd

kommunikativ bacarıqlara diqqət yetirən bacarıq əsaslı sillabus; oxuma, yazma, dinləmə və danışma və hər bir bacarığı öz komponentlərinə – mikrobacarıqlara ayırır və 2) ingilis dilində tələbənin yerinə yetirə bilməli olduğu funksiyalara uyğun olaraq təşkil edilmiş funksional sillabus, məsələn, bəyəndiklərini və bəyənmədiklərini ifadə etmək, salamlaşmaq, təşəkkür etmək, təqdim etmək və izahat vermək [43, s.9].

Müvafiq proqramın hazırlanması ilə yanaşı, kommunikativ dil tədrisi sinif metodologiyasını təşviq edir. Tələbələrin dildə ünsiyyət prosesi vasitəsilə öyrənməli olduğu və mənalı ünsiyyətin qrammatikaya əsaslanan yanaşmadan daha yaxşı öyrənmə fürsəti verdiyi arqumentlərdən irəli gələn prinsiplər. J.A.Riçards bu zaman kommunikativ dil təlimi prinsiplərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirir:

- Həqiqi ünsiyyəti dil öyrənmənin mərkəzinə çevirir;
- Tələbələrə təcrübə və bildiklərini sınamaq üçün imkanlar təmin edir;
- Tələbələrin səhvlərinə dözümlüdür, çünki bu səhvlər tələbənin öz kommunikativ bacarıqlarını inkişaf etdirdiyini göstərir.
- Tələbələrə həm dəqiqlik, həm də rəvanlıq inkişaf etdirmək üçün imkanlar təmin edir;
- Danışmaq, oxumaq və dinləmək kimi müxtəlif bacarıqları birləşdirir, çünki onlar adətən real dünyada birlikdə olurlar;
- Tələbələrə qrammatik qaydalar öyrətmək və ya kəşf etmək imkanı verir [43, s.10].

Kommunikativ yanaşma nəzəriyyəsi dilin funksional görünüşünə əsaslanır. Bu yanaşmaya əsasən, tədris prosesinin özü kommunikativ xarakter daşıyır. Əsas rəhbər prinsipləri aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

1. Öyrənenin ehtiyacları böyük əhəmiyyət kəsb edir; tədris proqramı tələbələrin ehtiyac və maraqlarına əsaslanmalıdır: tədris materialları tələbələrin ünsiyyət ehtiyaclarına cavab verməlidir.

2. Səhvlər müəyyən dərəcədə nəzərə alınmamalıdır; digər tələbələr və müəllimlər sinif sessiyaları zamanı səhvlərə məhəl qoymurlar. Başqa sözlə, səhvlərə yol verilir və bu səhvlər ünsiyyət bacarıqlarının inkişafının təbii nəticəsi kimi görünür. Fəaliyyət səlis danışmaq üzərində işlədiyi üçün müəllim tələbəni danışmaq zamanı düzəltmir, sadəcə olaraq səhvi qeyd edir və sonradan ona bildirir.
3. Danışmaq digər bacarıqlardan üstündür. Danışmaq bacarıqları əvvəldən integrasiya edilməlidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün tələbələr diskurs və ya supraseqmental xüsusiyyətlər (cümlə səviyyəsindən yuxarı) üzərində işləməlidirlər.
4. Səlislik və dəqiqlik kommunikativ texnikanın əsasını təşkil edən tamamlayıcı prinsiplər kimi qəbul edilir. Bəzən öyrənilənlərin dildən istifadə ilə mənalı məşğul olması üçün səlis danışmaq dəqiqlikdən daha çox əhəmiyyət kəsb edə bilər. Səlislik dəqiqlikdən daha çox vurğulanmalıdır.
5. Dilin real həyat və real dünya tipindən istifadə etmək çox vacibdir. Real həyatdan və real dünyadan götürülmüş orijinal dil və materiallardan istifadə edilməlidir. Köhnə mətnlərdən qaçınılmalı, öyrənmə və təcrübə materialları tələbələrin öz həyatlarına aid olmalı, təzə və real həyat kimi olmalıdır.
6. Funksiyalar formalar üzərində qurulur. Yəni formaların funksiyalarından düzgün istifadə etməyi öyrənmək vacibdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bir funksiya kommunikativ fəaliyyət zamanı çoxlu müxtəlif formalarda ola bilər.
7. Metodologiya baxımından mesaj yönümlü bacarığa, yəni mesajların xarici dildə çatdırılmasında və istifadəsində mənasını başa düşmək bacarığına diqqət yetirilir. Beləliklə, mesaj və məna yönümlü kommunikativ tapşırıqlar xarici dil öyrənməkdə tələbələrə kömək edəcəkdir.
8. Müəllim məsləhətçi və ya fasilitator kimi çıxış edərək hədəf dilini səlis və lazımi şəkildə istifadə etməyi bacarmalıdır.

9. Birbaşa Metoddə (direct method) olduğu kimi ana dilini bilən müəllimlərə üstünlük verilir.
10. Ana dilindən mümkün qədər istifadə etməkdən çəkindirilməlidir; onun istifadəsinə az da olsa icazə verilir.
11. Sınıfdə əməkdaşlıq mütləqdir və tələbələrin bir-biri ilə əməkdaşlıq əlaqələri olmalıdır. Bir tələbənin digərində çatışmayan məlumata malik olduğu vəziyyətlərdə tələbələr müntəzəm olaraq qruplarda işləməli və ya cütlər halında iş görməlidirlər (və lazım gəldikdə danışığı aparmalıdırlar).
12. Kommunikativ hadisənin sosial konteksti nitqlərə məna vermək üçün vacibdir.
13. Müəllim tələbələrə tez-tez rol oyunları və ya dramatizasiya ilə məşğul olmağa icazə verməlidir ki, onların hədəf dildən istifadələrini müxtəlif sosial kontekstlərə uyğunlaşdırsınlar və tələbələrin hansı problemlərinin olduğunu müşahidə etsinlər.
14. Xarici dil öyrənmənin məqsədi hədəf dildə kommunikativ səriştəyə nail olmaqdır.
15. Hədəf dildə müəyyən səviyyədə biliyə nail olmaq lazımdır.
16. Tələbələr birlik və əlaqəliliyi öyrənməlidirlər.
17. Tələbələrə öz fikir və mülahizələrini ifadə etmək imkanı verilməlidir.
18. İdiomatik və gündəlik dildən istifadə olunur (hətta bəzi jarqon sözlər müəyyən dərəcədə məşq oluna bilər). Bu bir növ dildir, real həyat formasıdır, insanlar arasında ünsiyyətdə istifadə olunmalıdır.
19. Sınıfdə real ünsiyyəti əhatə edən fəaliyyətlər öyrənməyə kömək edir. Kommunikativ yanaşma öyrənənləri orijinal ünsiyyətə cəlb edən demək olar ki, istənilən fəaliyyətdən istifadə edir.
20. Tələbə üçün mənalı olan dil tapşırıqları öyrənməyə kömək edir.
21. Mənalı tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün dilin istifadə edildiyi öyrənmə fəaliyyətləri təbii olaraq öyrənməyə kömək edəcəkdir.

22. Sinif otağı bütün tələbələrə real həyat vəziyyətlərinin təkrarı üçün imkanlar yaratmalı və real dünya kimi ünsiyyət üçün imkan yaratmalıdır. Yaradıcı rol oyunları, simulyasiyalar, dramatizasiyalar, sorğular, layihələr, pleyletlər, dialoqlar, eskizlər kimi fəaliyyətlərə diqqət yetirilməsi təkcə təkrar və məşqlər deyil, həm də spontanlıq və improvizasiya yaradır.
23. Müəllimlər əvvəlcə tələbələrinin ünsiyyət qurmalarına icazə verməlidirlər, sonra isə onların dəqiqliyinə əsaslanmalıdırlar.
24. Əvvəlki yanaşma və metodların müdafiə etdiyi müəllim mərkəzli sinif otağından fərqli olaraq, kommunikativ yanaşma tələbə mərkəzli sinifə üstünlük verir ki, burada müəllim vasitəçi, tələbələr isə aktyor rolunu oynayır və onların iştirakı demək olar ki, bütün tədrisə nüfuz edir. Müəllim mərkəzli sinifdə müəllim əsas bilik və məlumat mənbəyidir; yalnız müəllim söz deyir, amma tələbələr demək olar ki, aktivləşir və eşidilmir. Bununla belə, kommunikativ yanaşma ilə dəstəklənən tələbə mərkəzli sinif müəllimi bir çox rolları yerinə yetirməyi üzərinə götürür: dirijor, vasitəçi, fasilitator, təşkilatçı, müşahidəçi və s [54].

Qeyd olunanlardan belə ümumiləşdirmək olar ki, kommunikativ dil tədrisi 1960-cı illərin sonlarından başlayaraq Britaniya dilinin tədrisi ənənəsində kommunikativ yanaşmanın tətbiqindən yaranmışdır. Kommunikativ yanaşmanın çərçivəsi 1970-ci illərin ortalarında texniki avadanlıqların ixtirası və tətbiqi ilə genişləndi. Beləliklə, kommunikativlik 1970-ci illərin görkəmli xüsusiyyətlərindən birinə çevrildi. Xarici dillərin tədrisi və öyrənilməsi sahəsində dildə kommunikativ yanaşma D.H. Haymz tərəfindən təklif olunan kommunikativ səriştə nəzəriyyəsinə əsaslanır. O, dil öyrətmək üçün bacarıqlara əsaslanan texnikalar toplusunu dəstəkləyən ardıcıl nəzəriyyə əvəzinə, dilin kommunikativ mənbələrdən dil tədrisi prosesinə funksional baxışını vurğulayır. Bu üsul dilin ünsiyyət kimi və ünsiyyət üçün öyrədilməsi və öyrənilməsini təşviq edən real kommunikativ şəraitdə dildən düzgün istifadə edilməsini dəstəkləyir. 1980-ci illərin əvvəllərinə qədər

kommunikativ səriştə ikinci dil pedaqogikaları sahəsi ilə qarışdı və ikinci dilin tədrisi və öyrənilməsində diqqətəlayiq islahatlar aparıldı. O, insanların kommunikativ səriştənin inkişafı haqqında şüurunu oyatdı, N.Çomskinin linqvistik səriştəsi anlayışı kommunikativ səriştə anlayışı yarandıqdan sonra ikinci planda qaldı. O, tələbələrin marağını artırmağa, tələbələrin biliklərini genişləndirməyə və tələbələrin dilə və hədəf dilin insanlarına qarşı motivasiyasını oyatmağa imkan verən orijinal, real həyata əsaslanan tədris materiallarını seçir. Bu yolla mədəniyyətin tədrisi səhnəyə çıxır. Beləliklə, kommunikativ yanaşma xarici dil tədrisi yanaşması kimi istifadə oluna bilər.

1.2. Dil fakültələrinin aşağı kurslarında tələbələrə kommunikativ vərdişlərin aşılmasının didaktik əsasları

Didaktika sözü yunan dilindən “didaskhein” sözündən olub, mənası “tədris” deməkdir və “tékne” sözü isə “sənət” mənasını ifadə edir, yəni “müəllim sənəti”. Didaktika təlimin prinsiplərinə, hadisələrinə, formalarına, göstərişlərinə və qanunlarına aiddir [55, s.234].

Didaktika tələbələrin ingilis dilinin xarici dil kimi mənimsənilməsi prosesində biliyə geniş, dərin və əhəmiyyətli şəkildə yanaşması üçün tədris prosesini təkmilləşdirmək üçün texnika, prosedur, strategiya və metodları öyrənən intizam kimi müəyyən edilir.

Müasir cəmiyyət daim dəyişikliklərə məruz qalır, onun dinamik inkişafı təbii ki, cəmiyyətin, dövlətin və fərdin tələbatını nəzərə almaqla təhsil sahəsindəki meyllərə təsir edir, onu dəyişdirir. Təhsilin vəzifələri də birbaşa dəyişir, çünki müasir sosial cəmiyyət uğurlu sosiallaşma üçün fərdin hərtərəfli inkişafını nəzərdə tutur.

XXI əsrdə qloballaşma şəraitində ali dil məktəbi məzununun xarici dil bilik səviyyəsi beynəlxalq tələblərə və standartlara cavab verməlidir. Bu səviyyə

multikultural dil şəxsiyyətinin peşəkar səriştəsinin əsasını təşkil etməklə onun həm daxili, həm də beynəlxalq əmək bazarlarında rəqabət qabiliyyətini təmin etmək məqsədi daşıyır. Azərbaycanın peşəkar təhsil sistemində üstünlük təşkil edən ənənəvi xarici dil tədrisi modeli ümumiyyətlə ali məktəb məzunlarının yüksək keyfiyyətli hazırlığı və rəqabətqabiliyyətliliyi problemini əsaslı şəkildə həll edə bilmir. Reproduktiv tədris üslubunun aradan qaldırılması və tələbələrin idrak fəaliyyətini və müstəqil düşünməsini, davamlı öyrənmə qabiliyyətini və təkcə peşəkar fəaliyyət sferasında özünü müəyyən etmək bacarığını deyil, eləcə də ümumbəşəri dəyərləri də təmin edən yeni təhsil paradigmasına keçid Azərbaycan Respublikası təhsil sisteminin müasirləşdirilməsinin strateji istiqamətlərindən biridir. Təhsil müəssisələri öyrənənlərə düşünməyi və öyrənməyi öyrətməlidir - bunlar müasir dövrün pedaqoji imperativləridir və fikrimizcə, yaradıcı təlimə uyğundur.

Müasir cəmiyyətin obyektiv zərurəti tədris-pedaqoji prosesin təşkilinin optimal yollarının, tədrisin və onun strukturunun təmin edilməsinin rəşional variantlarının axtarışdır. Əlamətdar haldır ki, ali təhsil müəssisələrində müxtəlif tədris strategiyaları yoxlanılır. Alternativ metodik həllər nə qədər çox olsa, ümumilikdə fənnin tədrisinin yeni yollarının axtarışı bir o qədər məhsuldar olacaqdır.

A.G.Asmolov ünsiyyət bacarıqlarını birbaşa və vasitəçi şəxslərlərarası ünsiyyət bacarıqları kimi müəyyən edir [13, s.2]. Kommunikativ səriştə müxtəlif ünsiyyət tapşırıqlarını təyin etmək və həll etmək bacarığı, digər insanlarla əlaqə qurmaq bacarığı və məqsədləri müəyyən etmək bacarığıdır.

Ünsiyyət bacarıqları öz fikrini düzgün, səriştəli, anlaşıqlı şəkildə izah etmək və ünsiyyət tərəfdaşlarından məlumatı adekvat qəbul etmək bacarığıdır.

Ünsiyyət bacarıqları pedaqoji ünsiyyət subyektlərinin şüurlu kommunikativ hərəkətləri (bacarıqların və ünsiyyət fəaliyyətinin struktur komponentləri haqqında

biliklərə əsaslanaraq) və onların davranışlarını düzgün qurmaq, ünsiyyət tapşırıqlarına uyğun olaraq idarə etmək bacarığıdır [56].

Qeyd etmək lazımdır ki, bu tərifin iki aspekti var:

- bilik və bacarıqlar sisteminə əsaslanan bir fəaliyyət kimi ünsiyyət bacarıqları;
- ünsiyyət subyektlərinin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi kimi ünsiyyət bacarıqları [56].

Dil təhsilində universitetdə xarici dilin tədrisinin əsas məqsədi dil şəxsiyyətinin kommunikativ səriştəsinin formalaşdırılmasıdır. Söhbət bu şəxsiyyətin nitq və təfəkkürdə səmərəli olmasına imkan verən dil şəxsiyyətinin bilik, bacarıq və keyfiyyətləri haqqındadır [39, s.77]. Kommunikativ səriştənin sosial-mədəni komponenti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və o, tələbələrin hədəf dil ölkəsinin milli-mədəni xüsusiyyətlərini mənimsəməsini və bu spesifikliyə uyğun olaraq şifahi və qeyri-verbal davranışlarını qurmaq bacarığını əhatə edir və həmçinin uğurlu 2 və daha çox etnik mədəniyyətə aid faktların öyrənilməsini ehtiva edir [39, s.77].

Xarici dilin tədrisi prosesində müəyyən edici məqsəd ali məktəb tələbələrinin kommunikativ səriştəsini formalaşdırmaqdır. Ali peşə təhsilinin inkişafı konsepsiyasına uyğun olaraq ali təhsil müəssisələrinin tədris fəaliyyətinin əsasını yüksək ixtisaslı kadrlar təşkil edir. Eyni zamanda, xarici dil xarici dil müəlliminin xarici kommunikativ səriştəsini formalaşdıran vasitələrdən biridir və onun peşəkar fəaliyyətə sərbəst daxil olmasına kömək edir.

Dəfələrlə qeyd olunub ki, çoxları ingilis dilini öyrənir, lakin yalnız bir neçəsi bu dili yaxşı bilir. Müasir şəraitdə yaxşı dil hazırlığının vacibliyi hər kəs tərəfindən qəbul edilsə də, qeyri-dil təhsili olan, ingilis dilini mükəmməl bilən şəxs ölkəmizdə çox da rast gəlinən bir hadisə deyil.

Elmi araşdırmaların təhlili göstərdi ki, kommunikativ səriştənin formalaşması problemləri xarici dil təhsili sahəsində daimi maraq doğurur. A.I.Kurpeşeva, L.R.Mkheidze kimi əksər tədqiqatçılar kommunikativ səriştənin

formalaşmasını mütəxəssislərin peşəkar səriştəsinin formalaşması ilə əlaqələndirirlər.

Gələcək müəllim kimi tələbələrin kommunikativ səriştəsinin inkişafının müxtəlif aspektləri M.A.Qryaznova, V.V.Qromova və Y.A.Belyakova tərəfindən son illərdə öyrənilmişdir.

Xarici dilin tədrisi sahəsində konseptual işlənmələr, eləcə də xarici dilin tədrisi texnologiyalarına həsr olunmuş əsərlər var. Mütəxəssislərin yüksək səviyyədə hazırlanmasının ən təsirli vasitələrindən biri interaktiv təlimdir. Tədris prosesində interaktiv təlim formalarından istifadənin didaktik prinsipləri R.M.Abdulov, M.V.Boquslavets tərəfindən hazırlanmışdır.

İngilis dilini xarici dil kimi öyrətmək üçün istifadə edilən müxtəlif üsullar var, lakin onların heç də hamısı bizə istənilən kommunikativ məqsədlərə çatmağa kömək etmir; buna görə də ən təsirli olanların seçilməsi və tətbiqi tələb olunur. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, müəllimlərin ingilis dili sinfində istifadə etdiyi strategiyalar Təhsil Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilən kommunikativ dil tədrisi yanaşmasına diqqət yetirməyən ənənəvi metodlara əsaslanır. Onlar həmçinin vurğulayırlar ki, ingilis dili dərsləri tələbə deyil, müəllim mərkəzlidir və onların əksəriyyəti yerli dildə aparılır ki, bu da hədəf dilin mənimsənilməsini məhdudlaşdırır.

Bütün insanlar öz fikirlərini, hisslərini və düşüncələrini ifadə etmək üçün ünsiyyət qurmalıdırlar, kommunikativ fəaliyyətlərin dərəcə inteqrasiyasının əsas səbəbi budur. Tələbələrin danışmaq dili, onları tapşırıqları yerinə yetirməyə həvəsləndirən dinamik öyrənmə mühiti ilə məşğul olduqda daha məhsuldar olur.

Məlumdur ki, bütün insanlar gündəlik həyatda, işdə, məktəbdə, cəmiyyətdə və s. kimi müxtəlif vəziyyətlərdə danışmaq dilini başa düşməlidirlər. D.Moss və L.Ross-Feldman-a görə, öyrənəndən danışmaq və başqalarını dinləməyi tələb edən istənilən fəaliyyət ünsiyyətdən istifadəni əhatə edir [37]. Kommunikativ məqsədlər

daşıyan fəaliyyətlər maneələri aşmaq, məlumat tapmaq, özü haqqında fikirlərini ifadə etmək və mədəniyyəti öyrənmək üçün faydalıdır.

V.R.Jeyasala iddia edir ki, müəllimlər hər zaman tələbələrin kommunikativ bacarıqlarını təşviq etməlidirlər. Dildən səlis və dəqiq istifadə etmək məhdudiyyətləri ilə yanaşı, onlara başqaları ilə qarşılıqlı əlaqə yaratmaları və ya hədəf dildən istifadə bacarıqlarını artıran nitq fəaliyyətləri ilə məşğul ola bilmələri üçün uyğun mühit təmin etməlidirlər [33, s.164].

Tələbələri real kommunikativ kontekstlərlə təmin etmək müəllimlərin edə biləcəyi ən yaxşı seçimdir, çünki tələbələr real məlumat mübadiləsi apara bilər, beləliklə, vəziyyətə uyğun olaraq dil və ifadələr yaranacaqdır. Tələbələrin dilə çox məruz qalmaları da lazımdır, aldıkları linqvistik giriş onlara hər hansı bir vəziyyətdə dili istehsal və istifadə etmək imkanlarını təmin etməlidir, motivasiya daha sonra tələbələri şifahi ünsiyyətə həvəsləndirməkdə çox mühüm rol oynayır.

J.A.Riçardsın fikrincə, dili öyrənmək həmişə tələbənin dildən sərbəst istifadə edə biləcəyinə zəmanət vermir [43, s.9]. Nəticə etibarilə, səlis danışmaq qabiliyyətinin olmaması dil öyrənmədə sərt formal təlimin nəticəsi ola bilər; digər səbəb tələbələri kommunikativ fəaliyyətə cəlb etmək üçün strategiyaların olmaması ola bilər. Tələbələr iştirak etmək üçün təşəbbüs göstərməyə və öz fikirlərini ifadə etməyə cəsarət etməyə həvəsləndirilməlidir, onların dildən düzgün istifadə edib-etməməsinin əhəmiyyəti yoxdur, lakin ən azı, daimi məşq vasitəsilə onu təkmilləşdirməyə çalışmalıdırlar.

Müəllif həmçinin bildirir ki, kommunikativ səriştə dil biliyinin aşağıdakı aspektlərini əhatə edir:

- müxtəlif situasiyalarda dildən necə istifadə etməyi bilmək;
- mühitlərə və iştirakçılara (rəsmi və qeyri-rəsmi nitq) görə dilin istifadəsini necə dəyişməyi bilmək;
- müxtəlif növ mətnləri başa düşmək bacarığı;

- natiqin malik ola biləcəyi hər hansı məhdudiyyətə baxmayaraq ünsiyyəti necə davam etdirəcəyini bilmək [43, s.11].

Sınıfdə kommunikativ fəaliyyətlərdən istifadə edərkən rəvanlıq və dəqiqlik arasında fərq qoyulmalı, rəvanlığın kommunikativ sərişələrinin məhdudlaşdırılmasına baxmayaraq danışanların söhbətdə iştirak etdiyi təbii dildən istifadə kimi başa düşülməlidir. Dəqiqlik isə dildən istifadənin düzgün nümunələrinin yaradılmasına aiddir.

J.A.Riçards kommunikativ dilin tədrisi məqsədinə nail olmaq üçün iki metodologiya təklif etmişdir; bu prosesə əsaslanan metodologiyalar Məzmunə əsaslanan təlimat və Tapşırıq əsaslı təlimatdır [43]. Məzmunə əsaslanan təlimat məzmundan istifadə etməklə dilin mənimsənilməsinə üstünlük verən metodologiyadır. Bundan əlavə, müxtəlif dil bacarıqlarını əlaqələndirməyə və inkişaf etdirməyə imkan verir. Tapşırıqə əsaslanan təlim zamanı öyrənənlərə mənalı tapşırıqlara cəlb olunmaq imkanlarını təmin etmək üçün pedaqoji və real dünya tapşırıqlarından istifadə olunur. Birincisi, öyrənənlər arasında qarşılıqlı əlaqənin zəruri olduğu, lakin tapşırığın özü real dünyada tapılmayacaq, ikincisi isə dinləmə tapşırıqları, problem həlli, şəxsi təcrübələri bölüşmək, müqayisə etmək və digər real həyat kimi orijinal materiallardan hazırlanmış tapşırıqlardır.

J.A.Riçards və T.Rodgers hesab edirlər ki, bəzi kommunikativ dil öyrətmə təcrübələrində fərqləndirilə bilən öyrənmə nəzəriyyəsinin üç elementi haqqında müzakirə aparmaq lazımdır. Birinci element real ünsiyyətdən istifadəyə yönəlmiş fəaliyyətlərə aid olan ünsiyyət prinsipidir. İkincisi, mənalı tapşırıqları yerinə yetirmək üçün dildən istifadəyə yönəlmiş tapşırıq prinsipidir. Nəhayət, üçüncüsü mənalılıq prinsipidir ki, burada istifadə olunan dil öyrənən üçün mənalı olmalıdır [41].

Məlumat mübadiləsi, məna danışmaları və qarşılıqlı əlaqə kimi kommunikativ proseslərdən istifadə edərək öyrənənlərin kommunikativ sərişəsini inkişaf etdirməyə yönəlmiş çoxlu fəaliyyətlər mövcuddur. Eynilə, kommunikativ dil

öyrətmə yanaşmasının istifadə olunduğu sinifləri dəstəkləmək üçün oyunların, rol oyunlarının, simulyasiyaların və tapşırıq əsasında ünsiyyət fəaliyyətlərinin istifadəsi zəruridir. Eynilə, L.J.Kolker iddia edir ki, tələbələr gördükləri, eşitdikləri, toxunduqları, hərəkət etdikləri, araşdırdıqları, qoxuladıqları və hətta onlara hər şeyi dadmaq imkanları verildikdə hiss orqanlarından istifadə edərək daha yaxşı öyrənirlər. O hesab edir ki, tələbələr materiallarla birbaşa təmasda olduqda daha yaxşı öyrənirlər [24].

Bundan əlavə, E.Abe iddia edir ki, qrup fəaliyyətləri və fərdi inkişaf, müzakirələr və təqdimatlar kommunikativ dil öyrətmə yanaşmasının tətbiq olunduğu siniflərdə faydalıdır. Üstəlik, müəllif bildirir ki, tələbələr arasında ingilis dilindən daimi istifadə onların nitqini təkmilləşdirir, baxmayaraq ki, bu, onlar üçün stresə səbəb ola bilər [19, s.46]. Bu səbəbdən qrup iş fəaliyyətlərindən istifadə etməklə ingilis dili tədrisini uyğunlaşdırmağın effektiv yollarını tapmaq lazımdır.

Qarşılıqlı əlaqə dil öyrənilməsində mühüm rol oynayır, çünki bu, tələbələrə ünsiyyət bacarıqlarını praktikada tətbiq etmək imkanı verir. Tələbələr arasında mənalı qarşılıqlı əlaqə yaratmaq üçün belə qarşılıqlı əlaqəni təşviq edən düzgün materiallar seçilməlidir. J.A.Riçards qeyd edir ki, materiallar istər dərsliklər, istər bir qurum tərəfindən təqdim olunan materiallar, istərsə də təlimatçı tərəfindən hazırlanmış materiallar olsun, dil öyrənməkdə əsas elementdir. Bütün bu materialların məqsədi tələbələrin sinifdə aldıkları dil təcrübəsi üçün əsasları təmin etməkdir [43, s.12].

Müvafiq materialdan istifadənin vacibliyinə gəldikdə, D.Şifrin qeyd edir ki, ənənəvi kitablar çox vaxt hədəf dilin qeyri-kafi məzmununu təmin edir və onlar tələbələrə kifayət qədər kommunikativ giriş verə bilmirlər [40, s.144]. Bundan əlavə, müəllif qeyd edir ki, audio-vizual materialın istifadəsi kimi orijinal materialların daxil edilməsi öyrənənlərə daha zəngin töhfələr verəcək və bu, onların ünsiyyət bacarıqlarını təkmilləşdirmək üçün müxtəlif yollarda və səviyyələrdə istifadə edilə bilər [40, s.144]. Sinifdə orijinal materiallardan istifadə etməklə

yanaşı, J.Svaffar və A.Vlatten bildirirlər ki, sinifdə videodan istifadə tələbələri orijinal səslərə və müxtəlif dialektlərə məruz qoyur ki, bu da onlara mədəni mənşəyi təmin edir [46, s.112].

Üstəlik, T.Bəhrani və T.Şu Sim iddia edirlər ki, televiziya və vizual mediadan istifadə təkcə əyləncə vasitəsi deyil, həm də pedaqoji texnologiya hesab olunur. Bundan əlavə, eyni müəllif izah edir ki, xəbər videolarından istifadə etməklə öyrənənlər istifadə olunan strukturları aydın və birbaşa şəkildə öyrənə biləcəklər. Xəbərlər izləyicilərin diqqətini cəlb etməyə çalışır; buna görə də yazıçılar tamaşaçılar tərəfindən asanlıqla başa düşülən lüğətdən istifadə edirlər. C.Yükselir və S.Kömürə görə, ingilis dili sinifində onlayn videoların istifadəsi tələbələrə mesajları asan bir şəkildə ötürmək bacarığını inkişaf etdirmək üçün düzgün şəkildə ünsiyyət qurmağa və qarşılıqlı əlaqə qurmağa imkan verir [46, s.112].

Bundan əlavə, M.Peacock izah edir ki, çox sayda müəllif orijinal materiallardan istifadənin xarici dil dərslərində öyrənənləri həvəsləndirdiyinə inanır [40, s.145]. Onlar həmçinin inanırlar ki, orijinal materiallar orijinal olmayan materiallardan daha təbii olaraq maraqlı və həvəsləndiricidir.

Artıq yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, dilin təbiəti ciddi şəkildə funksionaldır və məqsədi ünsiyyəti təşviq etməkdir. Ünsiyyət həm məlumat veriləcək materiala, həm də materialı çatdırmaq üçün istifadə ediləcək vasitəyə ehtiyac duyur. Şifahi bacarıqlar həyatı əhəmiyyət kəsb etsə də, öyrənənlərin əksəriyyəti şifahi ingilis dilini mənimsəmədiyini nümayiş etdirir. Sinifdən kənarda tələbələrin əksəriyyəti yerli dillərdən istifadə edirlər. Yerli dillərin istifadəsi ilə bağlı mübahisə edən Rono və digərləri deyirlər ki, insanlar daha sürətli və daha asan ünsiyyət qurduqları üçün bu dilləri ingilis dilindən üstün tuturlar [44]. Həmçinin məlum olub ki, insanlar ifadə asanlıığı üçün kod dəyişikliyi edirlər. Bu, ingilis dilinin görünən minimal istifadəsini izah edir.

Dinləmə və danışma bacarıqlarına diqqət yetirilir, çünki onlar digər iki oxuma və yazma bacarığının mənimsənilməsi üçün əsas təşkil edir. Danışa bilmək üçün qulaq asmaq lazımdır. Oxumaq və yazmaq dinləməkdən və danışmaqdan başlayır. İkisi zəruri həyat bacarıqlarıdır. Həqiqətən də bu, araşdırmalar zamanı müəllimlər tərəfindən təsdiqlənib. Təhsil Nazirliyinin verdiyi qərarlarda qeyd olunur ki, şifahi ingilis dilinin yanlış formaları zaman keçdikcə cəmiyyətdə institusionallaşib. Onlar tövsiyə edirlər ki, müəllim buna görə də şagird və tələbələrə danışq dilinin yaxşı modellərini dinləmək üçün adekvat imkanlar yaratmağa çalışmalıdır. Tələbələrə həmçinin ingilis dilində danışmaq üçün geniş imkanlar yaradılmalıdır.

Müəllim öyrənəndə dinləmə və danışq bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün müvafiq imkanların yaradılmasını təmin etməlidir. Onlar tövsiyə edirlər ki, şeirlər söyləmək, nağıllar danışmaq, müasir problemləri müzakirə etmək, mübahisə etmək, dramatikləşdirmək, tapmacalar ifa etmək, rol oynamaq və nitq məşqləri bu iki bacarığın mənalı kontekstdə mənimsənilməsini asanlaşdırı bilər. Orta məktəblər üçün ingilis dili proqramında dinləmə və danışma bacarıqlarının öyrədilməsi ən çox diqqətdən kənarda qalan sahədir. Bu qismən sınaq üsulu ilə izah olunur. Qeyd edək ki, 2006-cı ilə qədər bu sahələr buraxılış imtahanında sınaqdan keçirilmirdi. 2006-cı ildən onlar kağız üzərində yoxlanılır. Hazırda isə dinləmə materialları da qəbul imtahanlarında abituriyent və tələbələrə təqdim edilir.

Əvvəlcə də vurğulandığı kimi, 1970-ci illərin əvvəllərində dilçilər və pedaqoqlar mövcud linqvistik-struktur yönümlü dil tədrisi metodologiyasının effektivliyini şübhə altına almağa başladılar. Tələbələr ağır dil kurslarında oxusalar da, çox vaxt ondan sinifdən kənarda ünsiyyətdə istifadə edə bilmirdilər. Bu dil kurslarında nəşə çatışmır. Onlar başa düşdülər ki, tələbələrin dil strukturlarını məşqlə mənimsəməkdən daha çoxuna ehtiyacı var. Tələbələr müxtəlif dil funksiyalarını bilməli və harada və nə vaxt kimə nə deyəcəklərini bilməlidirlər.

Başqa sözlə, tələbələr linqvistik səriştədən əlavə, “kommunikativ səriştə” də inkişaf etdirməlidirlər.

J.A.Riçardsa görə, kommunikativ səriştə tələbələrin inkişaf etdirməli olduğu biliyin bir neçə aspektini ehtiva edir, onların arasında aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

- Bir sıra məqsəd və funksiyalara uyğun olaraq dildən necə istifadə etməyi bilmək.
- Parametrlərə və iştirakçılara görə dildən istifadəmizi necə dəyişdirəcəyimizi bilmək (məsələn, rəsmi və ya qeyri-rəsmi dildən nə vaxt lazımı şəkildə istifadə edəcəyimizi və ya danışığ dilindən fərqli olaraq necə yazılacağını bilmək).
- Müxtəlif mətn növlərini (məsələn, hesabatlar, müsahibələr və söhbətlər) necə hazırlamağı və başa düşməyi bilmək.
- Kommunikativ strategiyalar vasitəsilə dil biliklərinin məhdudlaşdırılmasına baxmayaraq ünsiyyəti necə davam etdirəcəyini bilmək [43, s.6].

Kommunikativ dil öyrətmə tərəfdarları tələbələrin hədəf dili müəllimin birbaşa göstərişləri ilə deyil, müxtəlif mənbələrdən öyrənə biləcəyini görürlər. Bu mənbələr arasında J.A.Riçards qeyd etdi:

1. öyrənənlər və hədəf dilin istifadəçiləri arasında qarşılıqlı əlaqə;
2. hədəf dildə tələbələr arasında mənalı və məqsədyönlü qarşılıqlı əlaqə yaratmaq;
3. eşitdiyi dilə diqqət yetirmək və onu müxtəlif yollarla təkrar etməyə çalışmaq; və
4. öyrənənlərin həmsöhbətlərindən əldə etdikləri rəylərdə iştirak etmək [43, s.6].

Digər tərəfdən, müəllimlərin sinif fəaliyyəti zamanı fasilitator, məsləhətçi və nəzarətçi kimi çıxış etmələri gözlənilir. Başqa sözlə, müəllim indi “yan tərəfdə bələdçi” kimi görünür; o, yalnız tələbələr sinif fəaliyyətinin məzmunu və ya

dizaynı ilə bağlı bəzi çətinliklərlə üzləşdikdə müdaxilə edir. Hədəf dilin düzgün modeli olmaq və tələbənin səhv nəticələrinə mənfi münasibət bəsləmək əvəzinə, müəllim indi səhvlərə qarşı müsbət meyl inkişaf etdirməlidir. Səhvlər öyrənənlərin dil inkişafının göstəricisi hesab olunur. Müəllim bu səhvlərə əsaslanaraq, tələbələrin səviyyəsini müəyyən edə və müvafiq kommunikativ fəaliyyətləri tərtib edə bilər. Bu fəaliyyətlərin mənalı olması üçün onlar real həyat vəziyyətlərinə əsaslanmalıdır. Onlar həmçinin kommunikativ xüsusiyyətləri də ehtiva etməlidirlər, yəni:

- məlumat boşluqları (yəni, tələbələrin bilmədikləri bir məlumatı əldə etməyə çalışdıqları fəaliyyətlər);
- seçim (yəni, tələbələrin vəziyyətdən asılı olaraq özlərini ifadə etmək üçün uyğun üsul seçməli olduğu fəaliyyətlər);
- rəy (yəni, tələbələrin öz çıxışları ilə bağlı rəy aldıkları fəaliyyətlər) [43].

Sınıf fəaliyyəti zamanı müəllimlər müstəqil ünsiyyətçi kimi də çıxış edə və bütün qrupun üzvü ola bilərlər.

J.A.Riçards və T.Rocers kommunikativ dil tədrisi çərçivəsində müəllimə aid edilən üç əsas rolu müəyyənləşdirdi. Müəllim ehtiyac analitiki, məsləhətçi və qrup proses meneceri kimi görünür. Birincisi, o, ehtiyac analitikidir, ona görə də öyrənənlərin dil ehtiyaclarını müəyyən etmək və onlara cavab vermək tələb olunur. Bu, ya tələbələrlə fərdi söhbətlər, ya da ehtiyacların qiymətləndirilməsi ilə həyata keçirilə bilər. İkincisi, müəllim təsdiq və rəydən istifadə etməklə kommunikativ prosesi nümunə göstərməsi gözlənilən məsləhətçi və fasilitator kimi çıxış edir. Üçüncüsü, müəllimin qrup rəhbəri kimi çıxış etməsi gözlənilir [41, s.169]. Kommunikativ dilin tədrisi qaydaları təklif edir ki, kommunikativ fəaliyyətlər zamanı müəllim şagirdlərə nəzarət edir, idarə edir və tövsiyə edir, lakin məlumat boşluqlarını düzəltmək və ya təmin etmək üçün heç vaxt müdaxilə etmir; bu daha sonra diqqət dəqiqliyə yönəldikdə edilir.

Kommunikativ dil öyrətmə yanaşmasında əsas diqqət linqvistik strukturların mənimsənilməsindən çox ünsiyyət prosesinə verilir. Bu, öyrənənlər üçün fərqli rollara səbəb olur. Kommunikativ dil tədrisi öyrənənlərə önəm verildiyi, öyrənən mərkəzli bir yanaşmadır. Tələbələrdən ünsiyyət prosesində fəal iştirak etmələri gözlənilir. Kommunikativ dilin tədrisində vurğulanan təmayüllü yanaşma (fərdi deyil) həm də öyrənənlər üçün tanış olmaya bilər. Kommunikativ dilin tədrisi metodistləri, nəticə etibarilə, öyrənənlərə uğursuz ünsiyyətin danışanın və ya dinləyicinin günahı deyil, ortaq məsuliyyət olduğunu görməyi öyrənməyi tövsiyə edir. Eynilə, uğurlu ünsiyyət birgə əldə edilən və etiraf edilən nailiyyətlərdir [51, s.19].

FƏSİL 2. Dil fakültələrinin aşağı kurslarında qrammatikanın kommunikativyönlü təlimi

2.1. Dil fakültələri tələbələrinin ingilis dilində kommunikativ vərdişlərə yiyələnmələri prosesində rast gəldikləri çətinliklər və onların aradan qaldırılması yolları

Azərbaycan Respublikası SSRİ-nin tərkibindən çıxıb özmüstəqilliyini bərpa etdikdən sonra bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də inkişaf özünü büruzə verməyə başladı. Avropa ölkələrinə integrasiya prosesi üçün ilk növbədə təhsilimizin inkişafı lazım idi. Bu səbəblə bir çox təhsil islahatları keçirilmişdir. Hazırda, dünyanın aparıcı dili, linqvo-franka rolunu daşıyan ingilis dilinin ölkəmizdə tədrisinə xüsusi diqqət yetirilir. Xarici dilin tədrisində əsas istiqamət dil öyrənənlərin kommunikativ yönümlü inkişafını təmin etməkdir. XXI əsrin əvvəllərində ölkəmizdə ən müasir təlim metodlarından istifadəyə keçid başlanmış, təhsil sisteminə qayğı artmışdı.

Ayrı-ayrı təhsil sahələrinin inkişafı ilə bağlı mövcud vəziyyətin təhlil edilməsi ilə işlənib-hazırlanmış və təsdiqlənmiş proqramların həyata keçirilməsi ilə təhsil sisteminin müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsi, təhsilin məzmununun yenilənməsi və beləliklə, bütün bunlara uyğun yeni dərslik siyasətinin tətbiq edilməsi, öyrənənlərin əldə etdikləri müvəffəqiyyətlərin qiymətləndirilməsi əsasında yeni üsul və texnologiyaların tətbiq edilməsi, əmək bazarının tələbatını ödəyəcək uyğun kadrların hazırlanmasının həyata keçirilməsi, təhsil müəssisələrinin İKT vasitələri ilə təmin olunması və bu kimi bir çox mühüm uğurlar əldə edilmişdir. Bütün bu inkişaf Ulu Öndər Heydər Əliyevin bünövrəsini qoyduğu siyasi, sosial-iqtisadi, eləcə də mədəni-maarif kursunun nailiyyətləridir. Ulu Öndər tərəfindən əsası qoyulan bu inkişaf kursu ölkəmizin sabiq prezidenti İlham Əliyevlə müvəffəqiyyətlə davam etdirilir.

Ölkəmizdə hər bir sahədə müşahidə edilən sürətli inkişaf təhsil sahəsində də özünü biruzə verir. Ölkəmizin prezidenti İlham Əliyev belə bir əhəmiyyətli və dəyərli fikirlə çıxış etmişdir ki, ölkənin neft və digər maddi sərvətlərindən əldə olunan kapital, gəlir ölkəmizin insan kapitalının tərəqqisində istifadə edilməlidir. Günümüzdə təhsil ölkəmizin davamlı tərəqqi strategiyasının başlıca məqsədlərindən biridir [6, s.11].

Müasir dövrümüzün tələblərinə cavab vermək məqsədilə ümumi təhsil sisteminin yeni konsepsiyaları hazırlanarkən müasir dünya təcrübəsi rəhbər tutulmuşdur. Beləliklə, təhsil sisteminin məqsəd və vəzifələri müasir pedaqoji təfəkkür əsasında müəyyənləşdirilmiş, ayrı-ayrı fənn kurikulumları yaradılmış, məzmununda standart anlayışı reallaşdırılmışdır ki, bu da təhsil sahəsində ölkəmizin ən mühüm uğurlarındandır.

Ölkəmizin sosial-iqtisadi, eləcə də mədəni həyatında və təhsil sahəsindəki davamlı və sürətli inkişafı, cəmiyyət qarşısında bir sıra həlli mühüm məsələlər qoyur. Müasirləşən təhsilimizin qabaqcıl mövqeyinin qorunması, vəzifələrini icra etməsi və tərəqqisi milli-mənəvi, eləcə də universal dəyərləri mühafizə edən və təkmilləşdirən, geniş dünyagörüşünə sahib, edilən cəhdlərə və yeniliklərə qiymət verməyi bacaran, elmi-nəzəri və təcrübi biliklərə sahib, müasir düşüncəli və rəqabət aparmağı bacaran kadrların yaradılmasından asılıdır. Bu məqsədlə tədrisdə ən müasir və interaktiv təlim metodlarından istifadədə məqsəd Qərb dövlətlərinin elm və təhsil səviyyəsini ölkəmizə gətirə bilməkdir.

İngilis dilinin tədrisi metodları ilə bağlı aparılmış çoxsaylı araşdırmalar kommunikativ təlim metodunun dil tədrisində daha faydalı olduğunu aşkar etmişdir. Dərslərdə tələbələrin müəllimdən daha aktiv olmasına əsaslanan bu müasir metod tələbələrin öyrənmə motivasiyasını artırır, müstəqil öyrənməni təmin edir, qrupla işləmək bacarıqlarını formalaşdırır. Kommunikativ təlim metodundan istifadə zamanı tələbələr yalnız yeni məlumatlar, biliklər qazanmır, həm də bu bilikləri tətbiq etməyi öyrənir.

Bu istiqamətdə yeni kurikulumlar, dərsliklər hazırlansa da, hələ də kommunikativ səriştənin yaradılması və inkişaf etdirilməsi ilə bağlı problemlər mövcuddur.

Bildiyimiz kimi, dilin öyrədilməsinin əsas məqsədi öyrənənlərə ondan ünsiyyət zamanı səmərəli və dəqiq istifadə edə bilmələrinə kömək etməkdir. Bununla belə, həqiqi ünsiyyətin məqsədi mesajı çatdırmaq, məlumat əldə etmək və ya rəy bildirmək kimi bir vəzifəni yerinə yetirməkdir. Bütün dil öyrənənlər qarşılaşa biləcəkləri bir sıra çətinliklərə görə ingilis dilində səlis və dəqiq ünsiyyət qura bilmirlər. Aparılan araşdırmalara görə, ingilis dilini öyrənənlər həm danışıda, həm də yazıda problemlərlə üzləşirlər. Məsələn, hədəf dildə şifahi biliklərə yiyələnməyi öyrənən xarici dil öyrənənlərin bəzi problemləri ola bilər, o cümlədən daxili və xarici problemlər. Daxili problemlər, zəka kimi koqnitiv amilləri; dil qabiliyyəti; və dil öyrənmə strategiyaları və motivasiya, narahatlıq, risk götürmə qabiliyyəti kimi affektiv amilləri; ünsiyyətə hazır olmaq; dil münasibəti kimi amilləri nəzərdə tutur. Halbuki, xarici problemlər sosial sinif, birinci dil, müəllimlər və ikinci dil kurikulumuna aiddir. Bir çox tədqiqatlarda xarici dil öyrənənlərin qarşılaşdıqları problemlər müzakirə olunub, lakin bu problemlərin həlli üçün çox az araşdırma aparılıb. Bununla belə, bu çətinlikləri həll etmək üçün xarici dil öyrənənlərin strateji səriştələri kommunikativ strategiyalardan istifadə etməklə inkişaf etdirilməlidir, çünki bu strategiyalar tələbələrin ünsiyyət zamanı qarşılaşdıqları ünsiyyət problemlərini həll etməyə kömək edə bilər və bu strategiyalar daha yaxşı öyrənməyə səbəb ola bilər.

İstənilən dildə danışanların kommunikativ səriştəsi lazımdır ki, bu da onlara hədəf dildə necə və nə vaxt ünsiyyət quracaqlarını bilməyə kömək edə bilər. Kommunikativ səriştə termini bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən linqvistik baxımdan natiqin uyğun dildən düzgün kontekstdə düzgün məqsəd üçün istifadə etmək bacarığına aid bir anlayış kimi müəyyən edilmişdir. D.Haymz nəzəriyyəsinə görə,

kommunikativ səriştə bir nitq cəmiyyətində kommunikativ səriştəli olmaq üçün natiqin bilməli olduğu məlumatı göstərir [32, s.16].

Bundan əlavə, ikinci dildə və ya xarici dildə səmərəli danışmaq üçün linqvistik səriştə, adekvat lüğət və sintaksisə yiyələnmə kimi aşağıdakı amillərə ehtiyac var. Bundan əlavə, ikinci dildə təhsil alan tələbələr üçün ünsiyyət qurmaq və sinif təcrübələrindən öyrənmək üçün kommunikativ bacarıq tələb olunur. M.Kanal və M.Sveinə görə kommunikativ səriştə dörd komponentdən ibarətdir: Diskurs səriştəsi: tələbələrə dil strukturlarını müxtəlif növ birləşmiş mətnlərdə birləşdirməyi bacarmağa kömək edir, məsələn: siyasi nitq söyləmək və ya şeir söyləmək [21, s.31]. Qrammatik səriştə N.Çomski tərəfindən müəyyən edildiyi kimi, məhdud sayda düzgün cümlələr yaratmağa imkan verən məhdud sayda qrammatik qaydaların nəzəri və praktiki biliklərini göstərir [23, s.3]. Bu aspektdə öyrənənlər qrammatik qaydalar, lüğət, tələffüz və orfoqrafiya ilə necə davranmağı öyrənməlidirlər.

Sosiolinqvistik səriştə: tələbələr müəyyən bir vəziyyətdə nəzakət və üslub kimi dilin sosial-mədəni kodunda səriştəli olmalıdırlar. Məsələn: tələbələrə müxtəlif mədəniyyətlərə malik insanlarla düzgün və nəzakətlə ünsiyyət qurmağa kömək edə biləcək biliyə malik olmaq vacibdir. Tələbələr üçün çaşqınlıq və xəcalətdən qaçmaq üçün müəllimləri ilə, eləcə də başqaları ilə yaxşı davranmağı və nəzakətli danışmağı öyrənməyə kömək etmək çox vacib olardı. Strateji səriştə: bu, tələbələrə ünsiyyət pozğunluqları ilə qarşılaşdıqda bəzi dil çətinliklərinin öhdəsindən gəlməyə kömək edə biləcək şifahi və qeyri-şifahi ünsiyyət strategiyaları haqqında biliklərə aiddir. Məsələn, tələbələr bəzi linqvistik maneələrə görə onları effektiv şəkildə ifadə edə bilmədikləri mesajları çatdırmaq lazım olduqda.

Kommunikativ səriştə təhsil sahəsində yaxşı tanınsa da, bir çox müəllim və tələbələrin səriştə səviyyəsinə çatması hələ də çətindir. Buna nail olunmaması bir neçə səbəblə əlaqələndirilir, məsələn, müxtəlif kursların və ya proqramların effektiv tədrisi üçün tələb olunan yüksək bilik səviyyəsi; xarici dil kimi ingilis dili

müəllimlərinin dil bacarıqlarının öyrədilməsi və öyrənilməsi üçün ünsiyyət üsullarından istifadə üzrə aşağı bilik səviyyəsi və müəllimlərin “kommunikativ səriştə” termininin mənası haqqında yanlış təsəvvürləri.

Ünsiyyət strategiyaları tələbələr tərəfindən mövcud linqvistik resursların çatışmazlığı səbəbindən ünsiyyət çətinliklərini və nasazlıqlarını aradan qaldırmaq üçün istifadə olunur. Bəzən tələbələr öz ana dillərində olduğu kimi mesajları və ya söhbətləri dəqiq şəkildə yerinə yetirə bilmirlər, bu mesajları çatdırmaq üçün kommunikativ strategiyalardan istifadə edirlər və ya davamlı ünsiyyət qura bilirlər. Dilçilər kommunikativ strategiyaları müxtəlif perspektivlərinə uyğun olaraq müxtəlif cür müəyyənləşdirirlər. Məsələn, C.Færch və G.Kasper ünsiyyət strategiyalarını psixoloji yanaşmadan qəbul edirlər [28, s.20]. E.Tarone kommunikativ strategiyaları interaktiv nöqteyi-nəzərdən araşdırır, D.Braun isə kommunikasiya strategiyalarına səhv mənbələri nöqteyi-nəzərindən baxır.

İngilis dilini öyrənən tələbələrin üzləşdiyi problemlərdən bir neçəsinə bunları aid etmək olar:

Birincisi, tələffüz problemləri vurğu ilə, digərləri intonasiya ilə bağlıdır. İkincisi, Azərbaycanda universitet tələbələrinin qarşılaşdıqları problemlərlə bağlı digər mühüm məsələlərdən biri də azərbaycan dilindən (L1) sinifdə və sinifdən kənarda həddindən artıq istifadə etməsidir. Ancaq təbii göründüyü üçün tələbələrin dərstdə ana dilindən istifadə etməsi daha asandır. Bununla belə, tələbələrin əksəriyyəti tədris prosesində hədəf dildən istifadə etməkdə intizamlı deyillər. Araşdırmalar göstərir ki, yerli dildən istifadə qaçılmaz bir hadisədir. Müəllim və tələbələrin doğma dillərindən istifadəsinin sistemli olduğu ortaya çıxdı. J.Harmer bildirir ki, əgər tələbələrdən müəyyən bir mövzunu müzakirə etmək istənilirsə və onlar öz fikirlərini ifadə edə bilmirlərsə, onlar ana dillərinə keçirlər [30, s.394].

Üçüncüsü, digər görünən problem narahatlıqdır. Dil narahatlığı tələbələrin dil dərslərində istifadə etdikləri ünsiyyət strategiyalarına təsir edə bilər. Nəticədə bu, tələbələrin dili mənimsəməsinə mane ola bilər. Məsələn, narahat olan tələbə sinif

müzakirələrində iştirak etməkdən qaça bilər, ictimai ünsiyyətdə performansını azalda bilər. Sınıf şəraitində xarici dildən istifadə etməklə danışmaq və ya nəyisə yerinə yetirmək tələbələrin narahatlığına səbəb ola bilər, çünki onlar auditoriya qarşısında naməlum səslər səsləndirməli olurlar və ya müəllimlər cavablandırılması lazım olan daha çox sual verə bilər. Bundan əlavə, Horvitz narahatlığın dil performansının üç növünü irəli sürmüşdür: fərdin mənfi qiymətləndirmə qorxusuna və ya narahatlığına işarə edən ünsiyyət qorxusu, sosial qiymətləndirmə və sınaq narahatlığı. Bundan əlavə, D.J.Yanq narahatlıq mənbələrini müxtəlif növlərdə təsnif etmişdir, məsələn: şəxsi və şəxsiyyətlərarası, müəllim-şagird qarşılıqlı əlaqəsi, müəllimlərin dil öyrənməklə bağlı inancları, tələbələrin dil öyrənmə ilə bağlı inancları, sınıf və test prosedurları [49, s.426].

Dördüncüsü, Azərbaycanlı tələbələrin üzləşdiyi çətinliklər sifətlərin istifadəsi; qrammatik və sintaktik qaydaların həddindən artıq istifadəsi; ön sözlər və idiomlar; tələffüz, mənfi köçürmə və semantik səhvlər ilə bağlıdır.

Nəhayət, tələbələr bəzən akademik mövzular və ya ümumi gündəlik mövzular ilə məşğul olduqda hədəf dildə sərbəst ünsiyyət qurmaqda çətinlik çəkirlər. Məsələn, biz konkret müzakirə aparanda tələbələr nitqini davam etdirə bilmirlər.

Azərbaycanlı tələbələrin üzləşdiyi çətinliklər Azərbaycan universitetlərində ingilis dilini, xüsusilə danışmaq bacarığını öyrətmək üçün yanlış tədris strategiyaları, dil mərkəzləri və təcrübənin olmaması, maraq və inamın olmaması, vahid tədris planının və tədris prosesində istifadə olunan yanaşma və metodların olmaması ilə əlaqələndirilir. Eyni zamanda, bunlar tələbələrin kommunikativ səriştələrindəki çatışmazlıqlar və hədəf dil mühitinin olmaması ilə də əlaqədar ola bilər.

Azərbaycandakı tələbələr adətən ana dilinin Azərbaycan dili olduğu vətənlərində ingilis dilini öyrənirlər. Azərbaycanda ingilis dilini öyrənməyin yeganə yolu rəsmi təlimatlandırma, yəni dil müəllimlərinin Azərbaycan dilində danışdıqları sınıf otağında. Beləliklə, Azərbaycan təbii ünsiyyət yolu ilə ingilis

dilini öyrənməyin mümkün olmadığı qeyri-ingilis dilli bir ölkədir. Başqa sözlə, ölkəmizdə hədəf dilə məruz qalma çatışmazlığı var.

Bundan əlavə, başqa səbəblər də var: ana dilindən həddindən artıq istifadə, lakin ana dilindən dərstdə istifadə edilməsinin səbəbləri dil öyrənənlərin utancaqlığı, kifayət qədər dil biliklərinin olmaması və ya ikinci dildə ünsiyyət üçün həvəssiz olmalarıdır. Bundan əlavə, bu problemlərin əksəriyyətini ingilis və Azərbaycan dillərinin tələffüzündəki fərqlərlə əlaqələndirmək olar. Üstəlik, qeyri-kafi söz ehtiyatı, mənasını çatdırmaq üçün lazım olan lazımi lüğətin olmaması, buna görə də qarşılıqlı əlaqəni uzun müddət davam etdirə bilməmələri də səbəblərdən biridir. Məhdud söz ehtiyatı çox vaxt ünsiyyət problemlərinə səbəb olur. Ünsiyyət zamanı fikirləri ifadə etmək üçün uyğun sözlərin tapılmaması utanmağa və ya söhbətdən çəkilməyə səbəb ola bilər. Nəhayət, universitetə qəbul olan orta məktəb birinci kurs tələbələrinin müvafiq biliklərinin olmaması. Məsələn, araşdırmalar zamanı universitetin ingilis dili fakültəsinə yeni daxil olan bir neçə tələbədən bir sıra sadə sözləri tələffüz etməyi xahiş etdikdə, onlar bu sözləri səhv tələffüz etmişlər və bunu əvvəlki müəllimlərinin bəzi sözləri səhv tələffüz etməsi ilə əlaqələndirmişlər.

Tələbələrin nitq bacarıqlarında yaranan çətinlikləri həll etmək üçün aşağıdakı strategiyalar təklif oluna bilər: müəllimlər tələbələrin qarşılıqlı əlaqəsini və iştirakını təşviq etməli, nitq fəaliyyətlərini kommunikativ hala gətirməli və təkcə dərstdə deyil, həm də sinifdən kənarda da dildən istifadə etməyə həvəsləndirməlidirlər. Tədris metodları yeni dilin öyrənilməsinə təsir göstərdiyinə görə, müəllimlər qrammatik tərcümə metodunu və yaxud audio-lingual metodu tətbiq etməkdənsə, kommunikativ dil tədrisi kimi müasir metodları tətbiq etməlidirlər. Bununla belə, J.Richards və T.Rocers-ə görə kommunikativ dil tədrisi tələbələri oyunlarla ünsiyyət qurmaq, problem həll etmək, şifahi ünsiyyət fəaliyyətləri, stimullaşdırmaq və dialoqu tamamlamaq kimi fəaliyyətlərdən istifadə edərək xarici dildə ünsiyyət qurmağı hədəfləyir [41]. Digər tərəfdən, qrammatika tərcümə metodu oxunu anlama, qrammatik qaydalar, tərcüməyə diqqət yetirir.

Audio lingual metod söz ehtiyatına çox diqqət yetirmir və qrammatika bu metoddə ən vacibdir, xüsusən də tələbələr müəllimdən sonra qrammatik nümunəni təkrarlamalı olduqda. Bundan əlavə, hədəf dillə tanış olmaq tələbələrə nitq bacarıqlarını mənimsəməyə kömək edir, ona görə də, mövcud olduğu təqdirdə, hədəf dilin doğma danışanları ilə ünsiyyət qurmağa çalışmalıdırlar. Bundan əlavə, tələbələrə hədəf dildə danışmağa daha çox vaxt verilməli və danışığ zamanı korreksiyadan çox istifadə edilməməlidir. Nəhayət, öyrənmə/tədris üslubu müəllim mərkəzli sinifdən daha çox tələbə mərkəzli sinif olmalıdır.

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirdikdə aşağıdakı nəticəyə gələ bilərik:

Azərbaycanda universitet tələbələri ingilis dilini, xüsusən danışığ qabiliyyətini öyrənməkdə bir sıra çətinliklərlə üzləşirlər. Bu çətinliklərə narahatlıq, sinifdə ana dilindən həddən artıq istifadə və hədəf dillə tanış olmamaq daxildir. Buna görə də, ingilis dili müəllimlərinin tələbələrə dillə adekvat şəkildə tanış olmalarına və hədəf dildə ünsiyyət qurmaq üçün adekvat motivasiyaya malik olmalarına kömək etməklə nitqin öyrədilməsinə böyük diqqət yetirmələri vacibdir. Tələbələrin problemlərini həll etmək üçün müəllim effektiv kommunikativ strategiyaları tətbiq etməli və müasir metodlardan istifadəyə üstünlük verməlidir.

2.2. Mövcud dərslik və proqramların təhlili

Müasir multikultural dünyanın inkişafı kontekstində “Xarici dil” fənninin əhəmiyyəti nəzərdən keçirilir.

Xarici dil hazırlığı məzunlarda mədəniyyətlərin dialoqunda xarici dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etməyə imkan verəcək qabiliyyətlərin formalaşmasını nəzərdə tutur. Avropa Birliyi çoxdilli şəxsiyyətin formalaşmasının zəruriliyini dərk etmişdir. Azərbaycan Respublikası Avropaya inteqrasiya sahəsində uğurla irəliləyir. Mədəniyyətlərin yaxınlaşması üçün şərait və ölkəmizdə mövcud vəziyyət, tələbələrin gələcək peşə fəaliyyətlərində beynəlxalq arenaya

çıxması digər dillərdə danışanlarla çoxsaylı əlaqələri qeyd edib. Və nəticədə kommunikativ səriştənin formalaşması təhsil məkanında xüsusi əhəmiyyət və aktuallıq qazanır.

İşimizdə söhbət kommunikativ səriştədən gedir və bu, xarici dillərin və xüsusən də ingilis dilinin xarici dil kimi tədrisinin müasir nəzəriyyə və praktikasının əsas kateqoriyalarından biridir.

Son illərdə mətn linqvistikası və diskurs təhlili, mədəniyyətlərarası pragmatik uğursuzluq və dil tədrisinə mədəni komponentin daxil edilməsinin vacibliyi, həmçinin bizə ana dilində danışanların şifahi və yazılı nitqin öyrədilməsi üçün təlimatlarla birlikdə dildən necə istifadə etməsi haqqında məlumat verən kommunikativ və ya interaktiv qrammatikaya ehtiyac haqqında kitabların və məqalələrin sayında nəzərəcərpacaq artım müşahidə olunur. Bütün bu fəaliyyət kontekstdə dilin düzgün istifadəsinin keçilməz bir sirr deyil, təhlil edilə bilən, başa düşülən və sistemətik şəkildə öyrədilə bilən bir şey olduğuna inanmağa əsaslanır.

Kommunikativ təlimlə bağlı sillabuslar əsasən 3 növdə hazırlana bilər. Biz bu növləri A tipi, B tipi və C tipi sillabuslar adlandıracağıq. Bu çərçivədə A tipində diqqət mikro-dil öyrənmənin orta yönümlü səviyyəsinə, C tipində diqqət isə makrodildən istifadənin mesaj yönümlü səviyyəsinə uyğundur. Dilə funksional analitik baxışı özündə birləşdirən B tipi yanaşması iki ifrat nöqtə arasında yerləşir, bir qayda olaraq, effektiv nitqin mərkəzində dayanan vasitə və mesaj arasındakı qarşılıqlı əlaqə ilə əlaqədardır və bizi sistemətik və yaxşı işlənmiş tədris proqramının üstünlüklərini itirmədən daha yüksək kommunikativ səmərəliliyin əldə edilməsi istiqamətində öyrənənlərə necə rəhbərlik edə biləcəyimizi nəzərdən keçirməyə cəlb edir [57, s.3].

Fənn sillabuslarında təhsil və pedaqoji aspekt öz əksini tapmalıdır. Təhsil aspekti müəyyən bir təhsil kursunu nəyin təşkil etdiyinə dair siyasət qərarını əks etdirir, pedaqoji aspekt isə effektiv öyrənmənin baş verə biləcəyi zəruri çərçivəni təmin edir. İki aspekt, təhsil və pedaqoji, əlbəttə ki, onunla əlaqədardır ki, təhsilin

məqsədi kimi başa düşülən şey tələbələrin münasibət və gözləntilərinə təsir göstərəcək və beləliklə, onları müəyyən bir öyrənmə üslubuna əvvəlcədən uyğunlaşdıracaqdır.

Kommunikativ dil tədrisi tərəfdarları tərəfindən bir neçə yeni tədris proqramı təklif edilmişdir. Bunlara daxildir:

- Bacarıqlara əsaslanan proqram:

Bu, oxu, yazma, dinləmə və danışma bacarıqlarına diqqət yetirir və hər bir bacarığı öz komponent mikro bacarıqlarına bölür. Məsələn, dinləmə bacarığı daha sonra aşağıdakı mikro bacarıqlar baxımından təsvir edilə bilər:

- Söhbətlərdə açar sözlərin tanınması
- Söhbətin mövzusunun tanımaq
- Nəticələrin mövzuya münasibətini tanımaq
- Sözügedən zaman istinadının tanınması
- Müxtəlif sürətlərdə nitqdən sonra
- Keçiddə əsas məlumatın müəyyən edilməsi [58, s.10]

Bununla belə, kommunikativ dil tədrisi tərəfdarları bacarıqların öyrədilməsi üçün integrasiya olunmuş bacarıqlar yanaşmasını vurğuladılar. Real həyatda bacarıqlar tez-tez birlikdə meydana gəldiyindən, onlar tədrisdə də əlaqələndirilməlidirlər.

- Funksional proqram:

Bu, öyrənənin ingilis dilində yerinə yetirə bilməli olduğu funksiyalara uyğun olaraq təşkil edilir, məsələn, bəyəndiklərini və bəyənmədiklərini ifadə etmək, üzr istəmək və qəbul etmək, kimisə təqdim etmək və izahat vermək. Kommunikativ səriştə, müxtəlif vəziyyətlərdə ünsiyyət üçün lazım olan funksiyaların mənimsənilməsi kimi qəbul edilir. Sonra lüğət və qrammatika tədris olunan funksiyalara uyğun olaraq seçilir. P-P-P dərslər dövrünə bənzər fəaliyyətlər ardıcılığı daha sonra funksionu təqdim etmək və tətbiq etmək üçün istifadə olunur. Danışiq

və dinləmə kursları üçün çox vaxt funksional proqramlar əsas kimi istifadə olunurdu [58, s.11].

Hər hansı bir fənnin tədrisi konsepsiyası ümumilikdə konkret fənnin mahiyyətinin təhlilindən, onun tədqiqatlarda köklənmiş tədris və təlim doktrinalarından və təhsilin fəlsəfəsi və psixologiyası ilə bağlı nəzəriyyələrindən asılıdır. Təlim-tədris materialları daim metodlar, yanaşmalar, materiallar, proqram və qiymətləndirmə ilə bağlıdır. Dil müəllimləri iki növ materialdan, yəni yalnız dili öyrətmək üçün hazırlanmış materiallardan, məsələn, dərsliklərdən və tədrisdən başqa məqsədlər üçün istifadə edilən, lakin tez-tez dildə istifadə olunan qəzetlər, broşuralar, broşürlər kimi orijinal materiallardan istifadə edirlər.

Orijinal materiallar daha qənaətcil və istənilən yerdə və istənilən vaxt asanlıqla əldə olunduğundan, ingilis dili müəllimləri onlardan öz ingilis dili tədrisi siniflərində dərs demək üçün istifadə edə bilirlər. İngilis dilini öyrətmək üçün xəbərlər, broşuralar, bukletlər, flayerlər, reklamlar, təbriklər, dəvətnamələr, açıqcalar, divar kağızları, komikslər, cizgi filmləri, hekayə kitabları, xəritələr, jurnallar, şəkillər, audio kasetlər, televiziya proqramları, filmlər, mahnılar, internet bildirişləri, avtobus və ya qatar cədvəlləri, reseptlər, menyular, markalar, biletlər, məhsul etiketləri, valyuta, hava hesabatları kimi çoxlu orijinal materiallar mövcuddur.

İnternetin yaranması ilə ingilis dili müəllimləri öz siniflərində öyrətmək üçün orijinal materialları seçə bilirlər. Orijinal materialların köhnəlməsi (xəbərlər), onların bəzən mədəni cəhətdən çox qərəzli olmasına, lüğətin tələbələrin dərhal istifadəsi üçün faydalı olmaması və s. kimi bəzi çatışmazlıqlar olmasına baxmayaraq, orijinal materiallar bir çox cəhətdən faydalıdır. Buna görə də, ingilis dili müəllimləri tələbələrin səviyyəsinə və ehtiyaclarına uyğun olaraq materialları diqqətlə seçməlidirlər.

İngilis dilinin tədrisi siniflərində daha faydalı olan orijinal materialların ən yaxşı mənbələrindən biri qəzetlərdir. Qəzetlər hər gün ən son xəbərləri dərc edir və

müəllimlər faydalı xəbərləri ingilis dilini öyrənənlərə öyrətmək üçün orijinal materiallar kimi qəbul edə bilirlər. Qəzetlərdə istifadə olunan dil bir xəbərdən, digərindən fərqli olduğu və lüğət və qrammatik strukturlar da gündən-günə dəyişdiyi üçün bu, ingilis dilini öyrənənlərin dilin müxtəlif yollarla istifadəsini qavramasını və anlamasını artırır. Qəzetlər ingilis dilini öyrənənlərin dil bacarıqlarını təkmilləşdirmək üçün də faydalıdır. Qəzetlər müxtəlif mövzularda xəbərlər təqdim edir, o cümlədən təhsil köşələri, idman rubrikaları, coğrafi və tarixi köşələr, mədəni fəaliyyət sütunları və s. Onlar həmçinin yerli mədəniyyətin bütün mümkün idiomatik ifadələri ilə gündəlik dili təqdim edirlər. Qəzetlər çox məlumatlıdır və öyrənənlərə çox təsirli təhsil verir. Onlar öyrənənlər üçün ən ucuz və ən sərfəli oxu materiallarıdır. İngilis dili müəllimləri ingilis dili tədrisi siniflərində dərs keçmək üçün gündəlik qəzetlərdən məqalələr, fotosəkillər, şəkillər və reklamlar kimi materiallardan istifadə edə bilirlər. Çap mediası orijinal materiallardan istifadədə əsas rol oynadığından, onlar bəzi faydalı asudə vaxt fəaliyyətini həyata keçirmək üçün ingilis dili tədrisi siniflərinə integrasiya oluna bilər. Qəzetlər öyrənənlərə dili öyrənməyə kömək edir və onlar dildə gözəl təcrübə əldə edirlər. Qəzetlər təkcə tələbələrin müşahidə və tənqidi düşünmə bacarıqlarını deyil, həm də tələbələrin təxəyyülünü inkişaf etdirir. İngilis dilinin tədrisi siniflərində qəzetlərdən istifadənin saysız-hesabsız üstünlükləri olduğundan, ingilis dili müəllimləri tələbələrin dil bacarıqlarını səmərəli şəkildə inkişaf etdirmək üçün mövcud və faydalı materiallardan istifadə etməlidirlər.

Jurnallar ingilis dilinin tədrisi siniflərində orijinal materialların zəngin mənbəyi kimi çox istifadə olunur, çünki onlar çox həvəsləndirir və geniş fəaliyyət spektrini ilhamlandırır. Journallar öyrənənlərə dil bacarıqlarını, lüğət və qrammatikanı inkişaf etdirməyə kömək edir. Journallar böyük miqdarda məlumat və müxtəlif mətn növlərini ehtiva edir. Journallar dərhal dünyanın hər yerindən təzə xəbərlər, hesabatlar təqdim edir. Journallar öyrənənlər üçün faydalıdır, çünki ingilis dilini öyrənənlər ən son xəbərlər və son hesabatlarla tanış olmaq imkanı əldə edə

bilərlər. Müəllimlər şagirdləri öz maraqlarına uyğun jurnalları seçməyə həvəsləndirə və onlardan onu hərtərəfli oxumağı və onun məzmununu sinfin qalan hissəsinə təsvir etməyi xahiş edə bilər. Bu cür fəaliyyət şagirdlərin oxuyub-anlama bacarıqlarını, eləcə də ümumiləşdirmə və təqdimat bacarıqlarını təkmilləşdirir. Müəllimlər tələbələrə başlıqların siyahısını və jurnalın hər bir məqaləsindən qısa mətn və ya cümlə və ya alt başlıqlar verə bilər və qruplar və ya cütlər yaratmaqla tələbələrdən onları uyğunlaşdırmağı xahiş edə bilər.

Dil müəllimləri üçün materialların siniflərdə təqdimatını inkişaf etdirmək üçün əlavə vasitə kimi mediadan istifadə olunur. Media tələbələrin dili öyrənmə prosesinə cəlb edilməsində əsas rol oynayır. İngilis dili müəllimləri tədris və təlim prosesində tələbələrin ehtiyac və maraqlarına uyğun istifadə olunan media vasitələri seçməlidirlər. Müvafiq və düzgün medianın seçilməsi tələbələri öyrənmə prosesini rahat şəkildə öyrənməyə həvəsləndirir. İngilis dili müəllimləri mövzunu asanlıqla başa düşmək üçün tələbələrə daha çox məlumat və ya izahat vermək üçün kommunikativ vasitələrdən istifadə etməlidirlər. Tədris və təlim prosesində media vasitələrinə kompüterlər, oyunlar, audiovizuallar, qrafiklər, şəkillər, lövhələr və s. daxildir. Söz ehtiyatını öyrətmək üçün oyunlardan, vizual materiallardan (bukletlər, broşuralar, broşuralar kimi), flaş kartlardan, şəkillər və fotosəkillərdən istifadə etmək kimi bir neçə vasitə var. İngilis dilinin tədrisində və öyrənilməsində mediadan istifadənin bir çox üstünlükləri var. Otantik materiallar kimi mediadan istifadə edərək ingilis dilini tədris edərkən, öyrənənlər daha fəal və həvəsli olacaqlar. Həmçinin ingilis dili siniflərində maraqlı öyrənmə mühiti yaradılır və mediadan istifadə etməklə şagirdlərin motivasiyası artır.

Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dili müəllimliyi ixtisası üzrə təhsil alan ikinci kurs tələbələrinin “dil bacarıqları” fənni üzrə sillabusunu nəzərdən keçirdiyimiz zaman, bu sillabusda həm təhsil, həm də pedaqoji aspektləri nəzərə alınmasının, tələbələrə fənn və onun tələbləri, məqsədləri, qiymətləndirmə, materiallar, sərbəst işlər və s. haqqında ətraflı məlumatın verilməsinin şahidi

oluruq. Beləliklə, bu sillabusun funksional sillabus növünə aid olduğu qənaətinə gəlirik.

Dil bacarıqları fənni ikinci kurs tələbələrinin 4 əsas dil bacarığının (dinləmə, yazı, danışiq və oxu), əsasən də danışiq bacarığının inkişaf etdirilməsi üçün tədris olunan fənnidir. İkinci kurs tələbələrinə tədris olunan bu fənn B1 səviyyəsində tələbələrə nəzərə alaraq hazırlanmışdır və materiallar da bu tələbələrə uyğun olaraq orta (intermediate) səviyyə üzrə seçilmişdir. Bu fənnin tədrisində tələbələrin ingilis dilindən mümkün qədər çox istifadə etmələrinin, müxtəlif mövzular ətrafında müzakirələr təşkil edilərək onların fəal öyrənmələrinin təmin edilməsi, tələbələrdə dil öyrənməyə maraq və motivasiyanın artırılması başlıca məqsəd hesab olunur.

Mənim fikrimcə proyeksiya, perspektiv iş planı kimi başa düşülməli olan tədris planını tərtib etmək, tələbənin davranışına müəyyən nəzarət etmək deməkdir. Bu nəzarət təhsil baxımından tələb olunan və pedaqoji cəhətdən arzuolunan arasında kompromis danışıqlar yolu ilə əldə edilir və bununla da öyrənənlərin ilkin meylini öyrənmə üçün daha əlverişli olana dəyişməyə çalışır.

İkinci kurs tələbələrinin dil bacarıqları fənni üçün tədris materiallarından biri “New English File (intermediate) Students’s Book” kitabıdır. Kitabı nəzərdən keçirdiyimiz zaman bu dərslikdə kifayət qədər danışiq tapşırıqlarının olduğunu müşahidə etdik. Danışıq tapşırıqları ilə bağlı mövzular haqqında danışmaq üçün kitabda verilmiş müəyyən ipucları aşağı kurs tələbələrinin dildən rahat istifadəsinə də təkan verəcəkdir. Məsələn, “Slow down, you move too fast” bölməsində aşağıdakı danışiq tapşırıqları verilmişdir:

- a Answer the questions and compare with a partner.

How much time (approximately) do you spend on a **weekday**...?

- sleeping
- having meals (breakfast, lunch, etc.)
- working (or studying)
- cooking
- doing housework or shopping
- relaxing, doing sport, or seeing friends

- e Talk in small groups about the things below. Are you happy with your work-life balance?

How much time do you have...?

for yourself
to do exercise
to see friends
to be with your family

How much...do you have?

work
school / university work
English homework
energy

6 SPEAKING

a Imagine that your town is thinking of becoming a 'Slow City' and is planning to do the following things:

- Ban all fast food restaurants.
- Promote small family restaurants.
- Ban cars from the city centre.
- Create more pedestrian zones.
- Create more green areas and plant more trees.
- Reduce the speed limit in the town to 30 km/h.
- Use speed bumps and police cameras to control speed.
- Move all big supermarkets outside the city.
- Encourage local shops and ban multinational chain stores.
- Ban loud music in bars and clubs.

Tick (✓) the ones you agree with and cross (✗) the ones you disagree with. Think of reasons.

b Work in groups. Have a 'meeting' to discuss each proposal and then vote for or against it.

Useful language

I'm for / against (banning...)

I think / I don't think it would be a good idea (to create...)

The problem with (reducing...) is that...

I don't think that would work.

That would really make a difference.

Bu dərslikdə eyni zamanda qısa oxu materialları, lüğətlər və çalışmalar verilmişdir ki, bunlar da tələbələrin danışmaq zamanı istifadə edərək, öz nitqlərini daha da düzgün və təsirli təşkil etmələrinə şərait yaradacaqdır. Bəhsi gedən materialın orta (intermediate) səviyyəli tələbələrin kommunikativ bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün kifayət qədər yaxşı vasitə olduğu qənaətinə gəlirik.

Lakin yenə də tək bir dərslikdən istifadənin danışmaq bacarıqlarının formalşdırılması üçün kifayət olmadığını düşünürük. Bu səbəbdən də, dərslərdə əlavə autentik materiallardan da istifadə edilməsini məqsəduyğun hesab edirik.

2.3. Kommunikativ vərdişlərin aşılmasına yönəldilmiş çalışmalar sistemi

Kommunikativ dil tədrisinin meydana çıxmasından bəri müəllimlər və material müəllifləri kommunikativ metodologiyanın prinsiplərini əks etdirən sinif fəaliyyətini inkişaf etdirməyin yollarını tapmağa çalışırlar. Bu axtarış bu günə qədər davam etmişdir. Birinci nəsil kommunikativ dil tədris materiallarının əsas götürüldüyü prinsiplər bu gün də dil tədrisi üçün aktualdır. Beləliklə, bu fəsildə biz kommunikativ dilin tədrisinin nəticələrindən biri olan əsas fəaliyyət növlərini qısaca nəzərdən keçirəcəyik.

Kommunikativ dilin tədrisinin məqsədlərindən biri dildən istifadədə səlislik səriştəsinin inkişaf etdirilməsidir. Səlislik, danışanın mənalı qarşılıqlı əlaqədə olduğu və kommunikativ səriştəsindəki məhdudiyyətlərə baxmayaraq, başa düşülən və davamlı ünsiyyət saxladığı zaman meydana gələn təbii dil istifadəsidir. Tələbələrin mənalı müzakirə etməli, ünsiyyət strategiyalarından istifadə etməli, anlaşılmaqları düzəltməli və ünsiyyət pozulmalarının qarşısını almaq üçün işləməli olduqları sinif fəaliyyəti yaratmaqla səlislik inkişaf etdirilir.

Səlislik danışmaq təcrübəsini dildən düzgün istifadə nümunələri yaratmağa yönəlmiş dəqiqlik təcrübəsi ilə müqayisə etmək olar. Səlisliyə diqqət yetirən fəaliyyətlərlə dəqiqliyə diqqət yetirən fəaliyyətlər arasındakı fərqləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

Səlis danışmağa yönəlmiş fəaliyyətlər

- ✓ Dilin təbii istifadəsini əks etdirir;
- ✓ Ünsiyyətə nail olmağa diqqət yetirir;
- ✓ Dilin mənalı istifadəsini tələb edir;
- ✓ Ünsiyyət strategiyalarından istifadəni tələb edir;
- ✓ Proqnozlaşdırıla bilməyən dil yaradır;
- ✓ Dil istifadəsini kontekstlə əlaqələndirməyə çalışır;

Dəqiqliyə yönəlmiş fəaliyyətlər

- Dilin sinif istifadəsini əks etdirir;

- Düzgün dil nümunələrinin formalaşmasına diqqət yetirir;
- Kontekstdən kənarda dildən istifadəni təmin edir;
- Kiçik dil nümunələri ilə dildən istifadəni təmin edir;
- Mənalı ünsiyyət tələb etmir;
- Dil seçiminə nəzarəti təmin edir.

Aşağıdakılar səlislilik və dəqiqlik fəaliyyətlərinə nümunələrdir. Hər ikisi qrup işindən istifadə edir və bizə xatırladır ki, qrup işi mütləq səlislilik tapşırığı deyil.

Səlislilik Tapşırıqları

- Qarışıq dil qabiliyyətinə malik bir qrup tələbə, replika kartlarında onlar üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən rolları və şəxsiyyətləri qəbul etməli olduqları rol oyunu həyata keçirir. Bu rollarda iki avtomobilin toqquşması zamanı sürücülər, şahidlər və polis iştirak edir. Müəyyən edilmiş situasiya personajlar tərəfindən çox məhdudlaşdırılsa da, dil tamamilə tələbələr tərəfindən improvizə olunur.
- Müəllim və tələbə müştərinin satın aldığı qüsurlu əşyanı mağazaya qaytardığı bir dialoq hazırlayır. Katib problemin nə olduğunu soruşur və müştərinin pulunu geri qaytaracağını və ya əşyanı dəyişdirəcəyini vəd edir. Qruplarda tələbələr seçdikləri dil elementlərindən istifadə edərək dialoqu yenidən yaratmağa çalışırlar. Onlardan baş verən hadisələrin mənasını qoruyaraq yenidən dialoq yaratmaları xahiş olunur, lakin mütləq dəqiq dili deyil. Daha sonra onlar dialoqlarını sinif qarşısında nümayiş etdirirlər.

Dəqiqlik Tapşırıqları

- Tələbələr dialoqlar üzərində məşq edirlər. Dialoqlarda Wh-suallarında intonasiyanın düşməsi nümunələri var. Sinif üç nəfərdən ibarət qruplarda təşkil olunur, iki tələbə dialoqu məşq edir, üçüncüsü isə nəzarətçi rolunu oynayır. Nəzarətçi digərlərinin düzgün intonasiya nümunəsindən istifadə etdiyini yoxlayır və lazım olduqda onları düzəldir. Tələbələr öz rollarını

dialogu oxuyanlar və nəzarət edənlər arasında dəyişirlər. Müəllim qrupları dinləyir və lazım olduqda onların dilini düzəldir.

- Üç və ya dörd nəfərdən ibarət qruplardakı tələbələr keçmiş zaman və indiki bitmiş zaman arasında seçim etmək kimi qrammatik element üzərində məşqi tamamlayırlar, bu, müəllimin əvvəllər bütün sinif fəaliyyəti kimi təqdim etdiyi və tətbiq etdiyi bir elementdir. Tələbələr birlikdə hansı qrammatik formanın düzgün olduğuna qərar verir və tapşırığı tamamlayırlar. Qruplar növbə ilə cavablarını oxuyurlar [29, s.45].

Müəllimlərə səlis danışmaq fəaliyyəti və dəqiqlik balansından istifadə etmələri və səlis danışmaq fəaliyyətini dəstəkləmək üçün dəqiqlik fəaliyyətlərindən istifadə etmələri tövsiyə edilmişdir. Dəqiqlik işi səlislik işindən əvvəl və ya sonra gələ bilər. Məsələn, tələbələrin səlis danışmaq tapşırığı üzrə icrasına əsaslanaraq, müəllim şagirdlər tapşırığı yerinə yetirərkən müşahidə etdiyi qrammatik və ya tələffüz problemlərinin həlli üçün dəqiqlik işi təyin edə bilər.

Kommunikativ dil tədrisi zamanı istifadə edilə biləcək çalışmalar sisteminə qısaca nəzər salaq:

İnformasiya boşluğu çalışmaları – Kommunikativ dilin tədrisində ünsiyyətin mühüm aspekti informasiya boşluğu anlayışıdır. Bu, real ünsiyyətdə insanların sahib olmadıqları məlumatları əldə etmək üçün normal olaraq ünsiyyət qurmalarına aiddir. Bu informasiya boşluğu kimi tanınır. Tələbələr öz mənafehləri üçün dil formalarının təcrübəsindən kənara çıxsalar və məlumat əldə etmək üçün öz linqvistik və kommunikativ resurslarından istifadə etsələr, sinifdə daha orijinal ünsiyyət baş verə bilər. Bununla onlar tapşırığı yerinə yetirmək üçün mövcud lüğət, qrammatika və ünsiyyət strategiyalarını çəkəcəklər. Aşağıdakı fəaliyyətlər zamanı informasiya boşluğu prinsipindən istifadə edilə bilər:

Tələbələr A və B qruplarına ayrılır. Müəllim iki növ şəkil çıxartdırır. A qrupuna verilən şəkildə bir qrup insan təsvir olunur. B qrupuna da A qrupuna verilənlə oxşar bir şəkil verilir, lakin burada bir sıra fərqlər mövcud olur. Tələbələr

arxa-arxaya oturur və iki şəkil arasında mövcud fərqlilikləri müəyyənləşdirmək üçün verilən suallara cavab verirlər.

Tələbələr cütlərdə rol oyunu oynayırlar. Tələbələrdən birinə dəmiryol vağzalının məlumat stendində kassir rolunu oynamaq üçün lazım olan məlumatlar (qatarın gedişi, qiymətləri və s. haqqında) verilir. Digəri isə yola düşmə vaxtları, qiymətlər və s. haqqında məlumat almalıdır. Onlar rol oynayırlar – bir-birlərinin işarə kartlarına baxmadan qarşılıqlı ünsiyyət yaradırlar [29, s.53].

Yapboz fəaliyyətləri – Bunlar da informasiya boşluğu prinsipinə əsaslanır. Tipik olaraq, sinif qruplara bölünür və hər bir qrup fəaliyyətin tamamlanması üçün lazım olan məlumatın bir hissəsinə malikdir. Sinif bütünü tamamlamaq üçün parçaları bir-birinə uyğunlaşdırmalıdır. Bunu edərkən, onlar mənalı ünsiyyət qurmaq üçün öz dil resurslarından istifadə etməli və beləliklə, mənalı ünsiyyət təcrübəsində iştirak etməlidirlər [29, s.76].

Çalışmalar sistemi, dil və fəaliyyət mürəkkəbliyini artırmaq üçün və lazımi bacarıq və vərdisləri formalaşdırmağa yönəlmiş təlim fəaliyyətlərinin mütəşəkkil ardıcılığı kimi başa düşülür. Bizim nöqteyi-nəzərimizdən çalışmalar sistemi bir mövzu ilə bir-birinə bağlı olan və müəyyən ardıcılıqla düzülən, tədricən mürəkkəbləşən fəaliyyətlərin təşkilidir. Bu, tələbələrin kommunikativ bacarıqlarının formalaşdırılması üçün kifayət qədər çalışmaları özündə cəmləşdirən sistemdir.

Xarici dilin öyrənilməsi prosesində kommunikativ səriştənin formalaşması üçün öyrənmədəki çətinlikləri nəzərə alaraq, onların aradan qaldırılmasını təmin edəcək və məqsədə çatmağa səbəb olan çalışmalar sistemini hazırlamaq lazımdır. Bizcə, V.A.Onişukun yanaşması daha məqbuldur. Bir çox müəllimlər tərəfindən qəbul edilmiş V.A.Onişuk tərəfindən hazırlanan təlimlərin didaktik cəhətdən məqsədəuyğun ardıcılığı aşağıdakı kimidir: ilkin, giriş, sınaq, təlim, yaradıcılıq və nəzarət. Araşdırma zamanı müasir metodist-tədqiqatçıların Amerika, İngiltərə, Almaniya və Fransada xarici dillərin tədrisində istifadə etdikləri ümumi audit

bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması üçün kommunikativ tapşırıqlardan istifadə etdiklərini aşkar etdik:

- Qavramanın fonetik çətinliklərini aradan qaldırmaq üçün çalışmalar;
- Qrammatik çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün çalışmalar;
- Leksik çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün çalışmalar;
- Nitqin rəvanlığının qavranılmasını öyrənmək üçün çalışmalar;
- Eşitmə yaddaşının, diqqətin, təxəyyülün, məntiqi təfəkkürün inkişafı üçün çalışmalar;
- Nitq çalışmaları [29, s.49].

Xarici dil öyrənməkdə tələbələrin kommunikativ səriştəsinin formalaşması uzun və mürəkkəb bir prosesdir. Bu, bir növ kommunikativ bacarıqların deyil, kommunikativ səriştənin bütün komponentlərinin məcmusunda formalaşmasına və təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş səriştə əsaslı yanaşmanın həyata keçirilməsini əhatə edir: dinləmə, oxuma, danışma və yazma kommunikativ bacarıqları. Yalnız bundan sonra sistemli kompetensiyalar toplusunun formalaşdırılmasından, onların kompleksdə mənimsənilməsindən danışmaq olar.

Tələbələrinizin ünsiyyət bacarıqlarını təkmilləşdirməyə başlamaq bir sıra fəaliyyət növlərindən istifadə edə bilərsiniz.

Kart oyunu

MindTools komandasının bu fəaliyyət növü iştirakçılara daha çox empatiya inkişaf etdirməyə, digər perspektivləri nəzərdən keçirməyə, ünsiyyət və danışq bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək etmək üçün yaxşı bir yoldur.

Bu fəaliyyəti tətbiq etmək üçün ilk öncə, iki nəfərdən ibarət ən azı üç komanda üçün kifayət qədər adamınız olduğundan, hər bir şəxsə 4-6 kart vermək üçün kifayət qədər oyun kartının və ehtiyat üçün 15 dəqiqə vaxtınız olduğundan əmin olun.

Fəaliyyətin tətbiq olunma qaydası belədir:

1. Hər bir oyun kartını çapraz olaraq yarıya, sonra yenidən diaqonal olaraq yarıya bölün ki, hər bir kart üçün dörd üçbucaq parçası olsun.
2. Bütün parçaları birlikdə qarışdırın və komandalarınız olduğu qədər zərflərə bərabər sayda kartları qoyun.
3. Tələbələri üç və ya dörd nəfərdən ibarət komandalara bölün. Ən azı üç komanda lazımdır. Əgər tələbə azdırsa, iki nəfərdən ibarət komandalar da təşkil etmək olar.
4. Hər komandaya oyun kartı parçaları olan bir zərf verin.
5. Hər komandanın öz hissələrini çeşidləmək, tam kartları hazırlamaq üçün strategiyaları müəyyənləşdirmək və hazırlamaq üçün üç dəqiqə vaxtı var.
6. Üç dəqiqədən sonra komandaların parçaları dəyişdirməyə başlamalarına icazə verin. Tələbələr təkbaşına və ya komandaları ilə birlikdə barter edə bilirlər. Komandalara barter etmək üçün səkkiz dəqiqə vaxt verin.
7. Vaxt bitdikdə, hər komandanın tamamladığı kartları sayın. Ən çox kart olan komanda raundda qalib gəlir [29, s.110].

Daha sonra məşqlə bağlı müzakirəyə rəhbərlik etmək üçün bu suallardan istifadə edə bilərsiniz:

- Hansı danışmaq strategiyası işə yaradı? Hansı uğurlu olmadı?
- Daha yaxşı nə edə bilərdilər?
- Fəal dinləmə və ya empatiya kimi başqa hansı bacarıqlardan istifadə etməli idilər? [29, s.110]

Təxmin etmə oyunu

Ünsiyyət bacarıqlarını artırma biləcək başqa bir əyləncəli və cəlbedici oyun: “təxmin etmə oyunu”dur.

1. Başlamaq üçün qrupu bərabər (və ya təxminən bərabər) ölçüdə iki komandaya ayırın. Hər komandadan bir oyunçuya otağı bir dəqiqə tərk etməyi və əksər ofislərdə tapıla bilən ümumi bir obyekt (məsələn, printer, lövhə) tapmağı tapşırıq.

2. Bu şəxs qayıtdıqda, onların komanda yoldaşları yalnız “Bəli və ya Xeyr” suallarını verməklə obyektin nə olduğunu təxmin etməyə çalışacaqlar (yəni, yalnız “bəli” və ya “yox” ilə cavablandırıla bilən suallar). Komanda anlamaq üçün lazım olan qədər sual verə bilər, lakin onlara digər komanda ilə rəqabətdə olduqlarını xatırlat. Əgər vaxtınız varsa, komandalar arasında əlavə rəqabət üçün bir neçə tur keçirə bilərsiniz.

3. Müzakirə etmək üçün son 10 dəqiqə vaxt ayırın. Tapşırıq zamanı tələbələri istiqamətləndirmək üçün aşağıdakı məqamlardan və suallardan istifadə edin:

- Qrupa deyin ki, hər raundda obyekti tapmaq üçün bizə uzun vaxt və səy lazım idi, lakin bizim vaxtımız olmasaydı və obyekti tapmaq üçün yalnız bir sualımız olsaydı, bu sual nə olardı ? [29, s.134]

Əgər tələbələrinizin dinləmə bacarıqlarını təkmilləşdirmək niyyətindəsinizsə, bir çox çalışma və fəaliyyət növündən istifadə edilə bilər.

Telefon Məşqi

Sift Təlim Zonasında Becky Norman tərəfindən hazırlanmış bu klassik məşq dinləmənin niyə bu qədər vacib bacarıq olduğunu və nə üçün onu təkmilləşdirmək üçün heç bir fərsəti nəzərdən qaçırmamalı olduğumuzu göstərir.

Tələbələri iki bərabər qrupa bölün. Onları bir-birinin ardınca düzərək iki cərgə yaradın. Hər cərgənin əks uclarında sonundakı şəxsə bir ifadə və ya qısa cümlə pıçıldayın və onlara hər dəfə bir nəfər olmaqla yalnız pıçıltıdan istifadə edərək onu ötürmələrini söyləyin. Onlar ifadəni və ya cümləni yalnız bir dəfə təkrar edə bilərlər.

İştirakçılar mesajı növbədəki növbəti şəxsə ötürməklə məşğul olarkən, digərlərinin onu eşitməməsi üçün sakit musiqi qoyun və ya onları söhbətə cəlb edin. Bu, işi bir qədər çətinləşdirəcək, lakin diqqəti yayındıranların çox olduğu real həyat şərtlərini təqlid edəcək.

Mesajlar hər cərgənin sonuna çatdıqda, hər cərgədə mesajı alan sonuncu şəxs eşitdiklərini bildirsin. Sonra, hər sətirdə mesajı alan ilk şəxs orijinal mesajı bildirsin və onu alınan son mesajla müqayisə etsin [29, s.147].

Yaddaş Testi Fəaliyyəti

TrainingCourseMaterial.com saytından bu möhtəşəm fəaliyyət “Yaddaş Testi” adlı fəaliyyət adlanır.

Bu fəaliyyətin istifadə formasına nəzər salaq:

- İştirakçılara yaddaşlarını yoxlamaq üçün onlara sözlərin siyahısını oxuyacağınızı deyin.
- Onlara diqqətlə qulaq asmağı tapşırın, çünki onlar heç bir sözləri yazı bilmirlər.
- Onlara deyin ki, nə qədər sözləri yadda saxlaya bildiklərini görmək üçün onları daha sonra sınayacaqsınız.
- Aşağıdakı sözlərin hər birini yavaş-yavaş təkrarlayın, hər söz arasında qısa fasilə verin:

dream

sleep

night

mattress

snooze

sheet

nod

tired

night

artichoke

insomnia

blanket

night

alarm

nap

snore

pillow

- Sözlərin siyahısını oxuyub bitirdikdən sonra ən azı bir dəqiqə başqa bir şey haqqında danışaraq iştirakçıların diqqətini yayındırın.
- Söhbəti bitirdikdən sonra hər bir iştirakçıya siyahıdan xatırlaya biləcəkləri qədər söz yazmasını xahiş edin.

Tələbələriniz bir qədər təsadüfi sözlərin siyahısını yadda saxlamağın olduqca çətin olduğunu görəcəklər, xüsusən də zaman fasiləsi və onları dinləmək və xatırlamaq arasında başqa bir müzakirə olduqda. İnsanlar sizinlə danışarkən onlara diqqət yetirməyin vacibliyini vurğulayaraq, bunu real həyatda dinləmə ilə əlaqələndirin, xüsusən də bu vacib söhbətdirsə [29, s.163-164].

Beləliklə, kommunikativ səriştənin formalaşmasının effektivliyinə kommunikativ dinləmə bacarıqlarının inkişafı ilə nail olunur. Tələbələrin biliyinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi fonetik və qrammatik çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün çalışmaları özündə cəmləşdirən elmi əsaslandırılmış ünsiyyət çalışmaları sistemindən istifadə etməklə əldə edilir. Kommunikativ səriştənin formalaşmasına uyğunluq təlim prosesində müsbət nəticələr əldə etməyə kömək edir.

Eksperimental tədris və onun nəticələri

Bizim fərziyyəmizə görə, xarici dil dərslərində kommunikativ təlim metodlarından istifadə etməklə dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələrində şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılması prosesi daha səmərəli olacaqdır. Bu fərziyyə eksperimental iş prosesində öz təsdiqini tapır.

Xarici aləm haqqında bütün biliklərimizin əsasını təşkil edən hadisələrin eksperimental tədqiqi bizi maraqlandıran mövzunun birbaşa müşahidəsini tələb edir. Eksperiment təcrübi idrak növlərindən biridir. Eksperimentin müxtəlif tərifləri var. Gəlin onlardan bəzilərinə nəzər salaq.

Pedaqoji ensiklopediyaya görə, eksperiment tədris və ya tərbiyə işi sahəsində pedaqoji elmi əsaslandırılmış təcrübə, tədqiq olunan pedaqoji hadisənin tədqiqatçı tərəfindən yaradılmış və idarə olunan şəraitdə müşahidəsidir.

P.B.Qurviçdən sonra “təcrübə” anlayışı dedikdə, subyektlərin və eksperimentatorun metodoloji problemi həll etmək üçün təşkil olunmuş birgə fəaliyyəti nəzərdə tutulur, onun əsas xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

- dəqiq vaxt məhdudiyyətləri (başlanğıc və son);
- ilkin tərtib edilmiş fərziyyələrin olması;
- irəli sürülən fərziyyələrə adekvat olan plan və təşkilati struktur;
- tədqiq olunan amilin metodoloji təsirinin təcrid olunmuş hesabının mümkünlüyü;
- nəzərdən keçirilən problemin xüsusiyyətlərinə və eksperimentin məqsədinə uyğun gələn meyarlar üzrə tədqiqat probleminə aid olan subyektlərin vərdiş, bacarıq və biliklərinin ilkin və yekun vəziyyətinin ölçülməsi.

M.V.Lyaxovitskiyə görə eksperiment müəyyən tədqiq olunan hadisənin bütün digər mühüm amillərin şərti olaraq neytrallaşdırılması və sabitləşməsi ilə az və ya çox dəqiq nəzərə alınan şəraitdə variasiyasının diqqətlə öyrənilməsinə əsaslanan elmi qaydada əsaslandırılmış təcrübə adlandırılmalıdır [16, s.39].

E.A.Ştulmanın təklif etdiyi eksperiment konsepsiyası ilə də razıyıq. E.A.Ştulman eksperimentin metodik təcrübə olduğunu iddia edir: Bu, iyerarxik şəkildə təşkil edilmiş sistemli proses olan, əsasını müəyyən bir fənnin kifayət qədər ciddi şəkildə idarə olunan tədrisi olan fərziyyə testinin mürəkkəb çoxkomponentli üsuludur [18, s.43].

İşimizdə riayət edəcəyimiz konsepsiya aşağıdakıları müəyyən edir: metodik eksperiment tədqiqatçı tərəfindən xüsusi yaradılmış və nəzarət edilən şəraitdə tədqiq olunan problem üzrə xarici dillərin tədrisi sahəsində elmi əsaslandırılmış təcrübədir, məqsədi irəli sürülən nəzəri mövqeləri yoxlamaq üçün faktlar əldə etməkdir.

Beləliklə, eksperiment tədqiqatçı üçün maraq doğuran hadisənin xüsusi şəraitin yaradılması ilə yarandığı elmi tədqiqat üsuludur. Müşahidə yolu ilə təbii şəraitdə bir hadisənin öyrənilməsindən fərqli olaraq, təcrübə bu hadisəni digərlərindən süni şəkildə ayırmağa, subyektlərə məruz qalma şəraitini dəyişdirməyə, tədqiq olunan hadisədə fərdi amilləri təkrarlamağa, dəyişdirməyə imkan verir.

Tədqiqatla bağlı eksperimental tədris Azərbaycan Dillər Universitetinin ikinci korpusunda 206 a və 206 b qruplarında “Language skills (Dil bacarıqları)” fənni üzrə təşkil edilmişdir.

Eksperimental işdə 32: eksperimental qrupda 16, nəzarət qrupunda 16 şagird iştirak etmişdir. Xarici dil kommunikativ səriştəsinin strukturunu nəzərə alaraq testlər qrupu hazırlamışıq.

Eksperimental iş üç mərhələdə aparılıb:

- birinci mərhələdə (diaqnostik (təsdiqləmə) eksperiment) xarici dil dərslərində tələbələrin dil bacarıqlarının ilkin səviyyəsini müəyyən etməyə yönəlmiş diaqnostik üsulları seçib həyata keçirdik;

- ikinci mərhələdə (formativ eksperiment) xarici dil dərslərində kommunikativ yanaşma ilə bağlı müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə tələbələrle işlədik;

- üçüncü mərhələdə (nəzarət eksperimenti) tələbələrle aparılan işin effektivliyini müəyyən etməyə yönəlmiş ikinci diaqnostika apardıq.

Kontrol qruplarda dərş ənənəvi qaydada mövcud dərşlik və materiallarda istifadə etməklə təşkil olunmuşdur. Eksperiment qruplarında isə əlavə materiallar və müxtəlif tapşırıqlar datətbıq olunmuşdur. Kontrol dərş ənənəvi qaydada tələbələrı salamlayaraq başladı. Daha sonra davamiyyət yoxlanılaraq qiyməti olmayan tələbələr müəyyənləşdirildi. Ev tapşırığı haqqında tələblərdən məlumat alındıqdan sonra dərş keçirilməyə başlandı. Dərş zamanı əsas aktivlik göstərən tələbələrın qiyməti olmayan tələbələr olmasını müşahidə etdik. Qiyməti olmayan tələbələr “New English File (intermediate)” kitabında “Meetings” mövzusunda verilmiş tapşırıqları oxudular, qrammatika və lüğətlə bağı onlara verilən suallara cavab verdilər və onların danışıq bacarıqlarını müəyyənləşdirmək üçün “what can you do?” mətninə nəzər yetirərək oradakı fikri şərh etmələrini istədik. Daha sonra tələbələr qiymətləndirildi. Daha sonra, tələbələrden kommunikativ səriştənin strukturunda əsas hesab edilən linqvistik komponenti yoxlamaq üçün bir sıra çalışmaları yerinə yetirmək tapşırıldı. Qrammatik bilikləri yoxlamaq üçün standartlaşdırılmış tapşırıqlar bunlardan ibarət idi: ilkin təkliflərin təkrar ifadəsi, yarımçıq cümlələrin tamamlanması və mətndəki boşluqların doldurulması, müvafiq sözlərdən (bağlayıcılardan) istifadə edərək cümlələri birləşdirmək. Söz ehtiyatının yoxlanılması üçün sinonimlərin axtarışı, təriflərin tərtibi, onların təriflərinə görə sözlərin tərtibi və cümlələrdəki boşluqların doldurulması üzrə tapşırıqlar təqdim edilmişdir. Kommunikativ səriştənin diskursiv komponentini yoxlamaq üçün mətnin ümumi mənasını başa düşmək üçün tapşırıqlar çoxseçim formatında və yazılı mətnin paraqraflarının kommunikativ məzmununu başa düşmək üçün

"uyğunluq" formatında verilmişdir. Beləliklə, tələbələrin xarici dil kommunikativ səriştəsinin inkişaf səviyyəsini ölçmək üçün diaqnostik aləti təqdim etdik.

İndi ənənəvi təhsil prosesində formalaşan tələbələrin xarici dil kommunikativ səriştəsinin mövcud səviyyəsinin qiymətləndirilməsini əhatə edən eksperimental tədqiqatın müəyyənləşdirilməsi mərhələsini nəzərdən keçirək. Eksperiment qruplarında ənənəvi dərsliklərlə yanaşı əlavə autentik materiallardan, təqdimatlardan, videolardan da istifadə edilmişdir. Eksperimental dərs də ənənəvi qaydada başladı: əvvəlcə tələbələrlə salamladıq, daha sonra davamiyyət yoxlanıldı və qiyməti olmayan tələbələr müəyyənləşdirildi. Lakin eksperimental dərsin daha canlı keçməsi üçün sual və tapşırıqlar ümumilikdə bütün qrupa ünvanlandı və autentik material və tapşırıqların istifadəsi dərsə hazır olmayan tələbələrin də fəaliyyətə cəlb olunmasına səbəb oldu. Kommunikativ yanaşmadan istifadə etməklə aşağı kurs tələbələrinin dil bacarıqlarının formalaşdırılmasında tapşırıqlar bir qayda olaraq asandan çətinə prinsipinə əsaslanaraq tətbiq edilir. Tələbələrin mənimsəməsi istənilən lüğətlər və ifadələr elementar səviyyədə hazırlanmış çalışma və mətnlərlə tələbələrə təqdim olunur. Eksperiment qruplarında aşağı kurs tələbələrinin kommunikativ –yönlümlü dil bacarıqlarını inkişaf etdirmək məqsədilə onlara sinifin ümumi səviyyəsinə uyğun autentik mətnlər təqdim edilir, dərslərdə fəal iştirak etmələrini təmin etmək məqsədilə dərs zamanı oxuduqları və dinlədikləri materialları şərh etmələri tələb olunur, tələbələrin yaşları nəzərə alınaraq onları maraqlandıra biləcək mövzularda müzakirələr aparılır, oxuduqları mətnlərdə qarşılaşdıqları söz və ifadələrdən istifadə etməklə dialoqlar qurmaları tapşırılır və s. Bunun üçün mətnlər seçilərkən, onların dilinin gündəlik istifadəyə yararlı dil vahidlərindən ibarət olmasına xüsusi diqqət yetirilir. Dərs zamanı ən çox aktivlik nümayiş etdirmiş, dil bacarıqları nisbətən daha yaxşı olan qiyməti olmayan tələbələr dərsin sonunda qiymətləndirildi. Qiymətləndirmədən sonra kontrol qruplarında olduğu kimi tələbələrə kommunikativ səriştələrini müəyyənləşdirmək üçün eyni tapşırıqlar verildi.

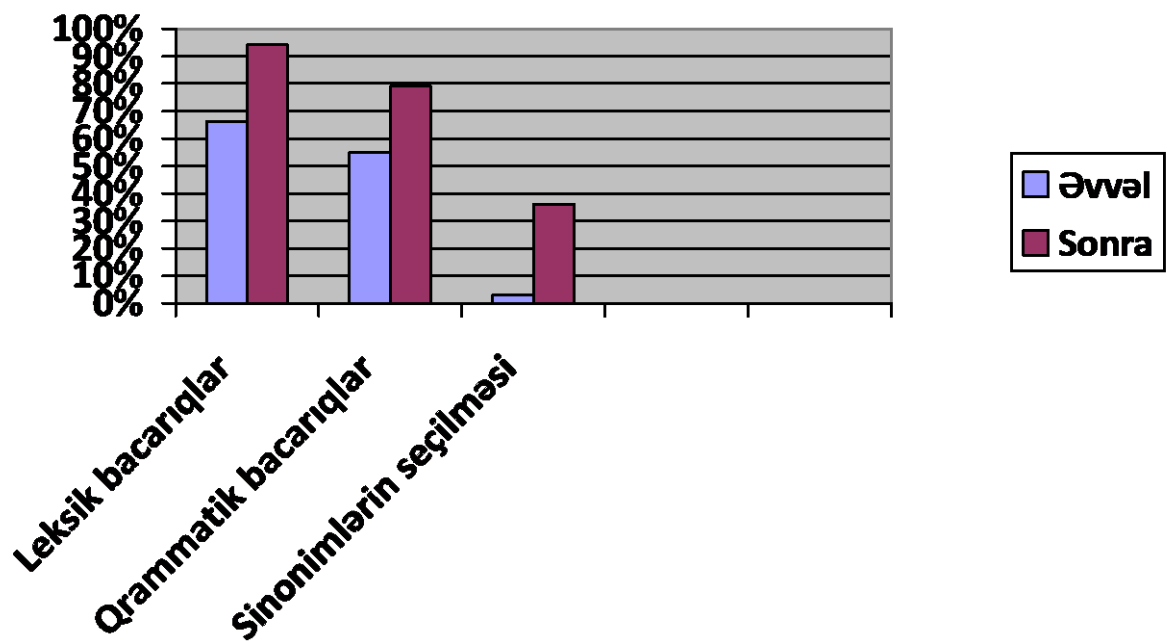
Tapşırıqların təhlili göstərdiyi kimi, linqvistik komponentin, daha dəqiq desək, lüğət və qrammatika biliklərinin yoxlanılması üzrə tapşırıqlar daha uğurla yerinə yetirilib (54%, 66%). Bu məntiqli görünür, çünki ingilis dili dərslərində bu aspektlərə ən çox diqqət yetirilir.

Xüsusi çətinliyə cümlələrdəki boşluqların doldurulması tapşırığı, yəni onun dəyərindən və linqvistik mühitindən düzgün sinonimi seçmək bacarığı (1,8% düzgün cavab) səbəb olmuşdur. Bu tip tapşırıq universitet mühitində həmişə lazım olmayan dil strukturuna dərinlən daxil olmağı nəzərdə tutur.

Kommunikativ məqsədlərə nail olmaq üçün strategiyaların müəyyənləşdirilməsi üzrə tapşırıqların yerinə yetirilməsinin müvəffəqiyyəti (62%) məntiqi təfəkkür testinin yüksək səviyyədə inkişafı ilə müəyyən edilmişdir. Bu bölmənin ünsiyyət prosesinin dizaynını tamamlamaq, müəyyən edilmiş hədlər daxilində ünsiyyət çətinliklərinin qarşısını almaq və ya aradan qaldırmaq qabiliyyətinin yaradılması vəzifələri ilə məna kəsb edir.

Test nəticələrinin təhlili diskursiv səriştə (32%) şifahi və yazılı, monoloji və ya dialoq mətnləri yaratmaq və qavramaq üçün bacarıqların qurulmasının davam etdirilməsinin zəruriliyini nümayiş etdirir.

Eksperimental qrupda (36%) dəyərlərinə və linqvistik mühitə əsaslanaraq düzgün sinonimi seçmək tapşırığı çətinlik yaratmadı (nəzarət qrupunda düzgün cavabların 3%). Kommunikativ məqsədlərə çatmaq üçün strategiyaların müəyyənləşdirilməsi üzrə tapşırıqların yerinə yetirilməsinin müvəffəqiyyəti (86%) sınaqdan keçmiş insanların məntiqi təfəkkürünün yüksək səviyyədə inkişafı ilə müəyyən edilmişdir. Buna görə də hər iki təhsil qrupunda kommunikativ səriştənin inkişafının orta səviyyəsi artmışdır. Bununla belə, ən böyük artım nəzarət qrupu ilə müqayisədə eksperimental qrupda müşahidə olunur. Bu səriştələrlə bağlı ən böyük inkişaf eksperimental qrupda qazanılmışdır.

Şəkil 1. Təcrübənin əvvəlində və sonunda tələbələrin xarici dil kommunikativ səriştəsinin formalaşmasının müqayisəli təhlili

Beləliklə, kommunikativ səriştənin ayrı-ayrı komponentləri sınaqdan keçirilərkən interaktiv təlim texnologiyaları vasitəsilə ingilis dilinin öyrənilməsində tələbələrin xarici dil kommunikativ səriştəsinin formalaşmasında səriştə və interaktiv yanaşmaların səmərəliliyi haqqında qənaətbəxş məlumatlar əldə edilmişdir.

NƏTİCƏ

Son illərdə təhsil sahəsində onun peşəkar məzmununa və ünsiyyətinə getdikcə daha çox diqqət yetirilir, çünki insanın hər hansı bir peşə fəaliyyəti növü şəxsiyyətlərarası ünsiyyət prosesi ilə əlaqələndirilir.

Bu araşdırmada müəyyən edilmişdir ki, tələbənin kommunikativ səriştəsi ideal kommunikatorun istinad profilinə uyğun olan keyfiyyətlər toplusunda ifadə olunur. Şəxsiyyətin bu integrativ keyfiyyəti ünsiyyətin motivasiyası ilə müəyyən edilir, kommunikantın öz kommunikativ və situasiya konstruksiyalarını kommunikativ tərəfdaşın kommunikativ və situasiya konstruksiyaları ilə adekvat əlaqələndirmək qabiliyyətində özünü göstərir.

“Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində kommunikativ yanaşmanın səmərəli yolları” adlı bu tədqiqat işində əldə etdiyimiz nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

1. Xarici dillərin tədrisi və öyrənilməsi sahəsində dildə kommunikativ yanaşma D.H.Haymz tərəfindən təklif olunan kommunikativ səriştə nəzəriyyəsinə əsaslanır. O, dil öyrətmək üçün bacarıqlara əsaslanan texnikalar toplusunu dəstəkləyən ardıcıl nəzəriyyə əvəzinə, dilin kommunikativ mənbələrdən dil tədrisi prosesinə funksional baxışını vurğulayır. Bu üsul dilin ünsiyyət kimi və ünsiyyət üçün öyrədilməsi və öyrənilməsini təşviq edən real kommunikativ şəraitdə dildən düzgün istifadə edilməsini dəstəkləyir. 1980-ci illərin əvvəllərinə qədər kommunikativ səriştə ikinci dil pedaqogikaları sahəsi ilə qarışdı və ikinci dilin tədrisi və öyrənilməsində diqqətəlayiq islahatlar aparıldı. O, insanların kommunikativ səriştənin inkişafı haqqında şüurunu oyatdı, N.Çomskinin linqvistik səriştə anlayışı kommunikativ səriştə anlayışı yarandıqdan sonra ikinci planda qaldı. O, tələbələrin marağını artırmağa, tələbələrin biliklərini genişləndirməyə və tələbələrin dilə və hədəf dilin insanlarına qarşı motivasiyasını oyatmağa imkan verən orijinal, real həyata əsaslanan tədris materiallarını seçir. Bu yolla mədəniyyətin tədrisi

səhnəyə çıxır. Beləliklə, kommunikativ yanaşma xarici dil tədrisi yanaşması kimi istifadə oluna bilər.

2. Kommunikativ dil öyrətmə yanaşmasında əsas diqqət linqvistik strukturların mənimsənilməsindən çox ünsiyyət prosesinə verilir. Bu, öyrənənlər üçün fərqli rollara səbəb olur. Kommunikativ dil tədrisi öyrənənlərə önəm verildiyi, öyrənən mərkəzli bir yanaşmadır. Tələbələrdən ünsiyyət prosesində fəal iştirak etmələri gözlənilir. Kommunikativ dilin tədrisində vurğulanan təmayüllü yanaşma (fərdi deyil) həm də öyrənənlər üçün tanış olmaya bilər. Kommunikativ dilin tədrisi metodistləri, nəticə etibarilə, öyrənənlərə uğursuz ünsiyyətin danışanın və ya dinləyicinin günahı deyil, ortaq məsuliyyət olduğunu görməyi öyrənməyi tövsiyə edir. Eynilə, uğurlu ünsiyyət birgə əldə edilən və etiraf edilən nailiyyətlərdir.
3. Azərbaycanda universitet tələbələri ingilis dilini, xüsusən danışmaq qabiliyyətini öyrənməkdə bir sıra çətinliklərlə üzləşirlər. Bu çətinliklərə narahatlıq, sinifdə ana dilindən həddən artıq istifadə və hədəf dillə tanış olmamaq daxildir. Buna görə də, ingilis dili müəllimlərinin tələbələrə dillə adekvat şəkildə tanış olmalarına və hədəf dildə ünsiyyət qurmaq üçün adekvat motivasiyaya malik olmalarına kömək etməklə nitqin öyrədilməsinə böyük diqqət yetirmələri vacibdir. Tələbələrin problemlərini həll etmək üçün müəllim effektiv kommunikativ strategiyaları tətbiq etməli və müasir metodlardan istifadəyə üstünlük verməlidir.
4. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə ingilis dilinin tədrisi üçün dərslik və proqramların təhlilində müəyyənləşdirdik ki, tədris proqramları kommunikativ tədris metoduna uyğun olaraq funksional sillabus formatında hazırlanmışdır. Lakin dərsliklərdə xarici ölkələrdə hazırlanmış kitablardan dərslik kimi istifadə edilir. Bu dərsliklər isə kifayət qədər geniş danışmaq tapşırıqlarını özündə ehtiva etmədiyindən, dərslərdə əlavə autentik

materialların istifadəsinə ehtiyac yaranır. Düşünürük ki, ölkəmizdə bu sahədə uğurlu dərsliklər hazırlana bilər.

5. Kommunikativ səriştənin formalaşmasının effektivliyinə kommunikativ dinləmə bacarıqlarının inkişafı ilə nail olunur. Tələbələrin biliyinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi fonetik və qrammatik çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün çalışmaları özündə cəmləşdirən elmi əsaslandırılmış ünsiyyət çalışmaları sistemindən istifadə etməklə əldə edilir. Kommunikativ səriştənin formalaşmasına uyğunluq təlim prosesində müsbət nəticələr əldə etməyə kömək edir.
6. Tədqiqat işinin sonunda aşağı kurs tələbələrinin kommunikativ metoddan istifadə edərək dil bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üzrə təşkil olunmuş eksperimental tədris haqqında məlumat verilmiş, əldə olunan nəticələrin təhlili qeyd edilmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Abdullayev A. Orta məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Maarif, 1978, 280 s.
2. Ağazadə N.A. Xarici dillərin tədrisi metodikası və dilçilik. Bakı: 1974, s. 6-11
3. Barsuk R.Y. Azərbaycan məktəblərində xarici dil tədrisinin bəzi problemləri. Bakı: Maarif, 1967, 115 s.
4. Barsuk R.Y. Xarici dilin təlimi metodikasının bəzi məsələləri // Azərbaycan məktəbi, 1965, N28, s. 29-33
5. Barsuk R.Y., Seyidov F., Mahmudova A. ingilis dili dərslikləri üçün metodik rəhbərlik (V-VIII siniflər). Bakı: Azərtədris, 1964, 96 s.
6. Bünyatova F., Abdulla B. Təlim və Təربiyədə İnteraktiv Texnologiya. Bakı 2000, 85 s.
7. Həmzəyev M.Ə. Pedaqoji psixologiya (pedaqoji institut tələbələri üçün). Bakı, 1991, 204 s.
8. Əfəndiyev A. İngilis dili dərslərində vətənpərvərlik tərbiyəsi // Azərbaycan məktəbi, 1984, N212, s.14
9. Əhmədov B. Fəndaxili və fənlər arasındakı əlaqə probleminə dair // Azərbaycan məktəbi, 1973, Nsl, s. 34
10. Qədimova X.H. İnteraktiv təlim metodları və onların tətbiqi yolları. Metodik tövsiyə. Bakı, 2003, 145s.
11. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Maarif, 1999, 359 s.
12. Tahirov A.T., Salayeva Ə.N. İngilis dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Maarif, 1978, 211 s.

Rus dilində:

- 13.Асмолов, А.Г. Дополнительное персональное образование в эпоху перемен: сотрудничество, сотворчество, самотворение / А.Г. Асмолов // Образовательная политика. – 2014. – № 2 (64). – С. 2-6.
- 14.Гусейнзаде Г.Д. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001, 314 с.
- 15.Исмаилова Д.А. Методика обучения диалогической речи современного английского языка на начальных курсах языков вузов (1-П Курсы). Баку: Мутарджим, 2002, 212 с.
- 16.Ляховицкий М.В. Методика преподавания иностранных языков / М.В. Ляховицкий. – М.: Высшая школа, 1981. – 39 с.
- 17.Шульман Э.А. Основы эксперимента в методике обучения иностранными языкам. Воронеж: 1971, 144 с.
- 18.Штульман Э.А. Теоретические основы, организация научноэкспериментального методического исследования / Э.А. Штульман. – М.: Иностранные языки в школе, 1980. – 43 с.

İngilis dilində:

- 19.Abe E. Communicative language teaching in Japan: Current practices and future prospects: Investigating students' experiences of current communicative approaches to English language teaching in schools in Japan. English Today, 29(2), 2013, p.46-53.
- 20.Brown D.H. Teaching by Principles. Prentice Hall Regents: New Jersey, 1994.
- 21.Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied linguistics, 1(1), 1980, p.1-47.
- 22.Celce-Murica M. Teaching English as a second language or foreign language (2nd ed.). New York: Newbury House. 2001

23. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. 1965
24. Colker L.J. Hand-on Learning. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children. 2007
25. Derakhshan A., Tahery F., and Mirarab N. Helping adult and young learner to communicate in Speaking classes with confidence. Mediterranean Journal of Social Science, 6(2), 2015, p.520-525.
26. Ellis R. Second Language Acquisition and Language Pedagogy. Multicultural education // The Modern Language Journal, 1993, v. 71, p. 289-299
27. Faerch C., Kasper G. (Eds.). Strategies in interlanguage communication. London: Longman. 1983a
28. Faerch C., Kasper G. Plans and strategies in foreign language communication. In C. Faerch and G. Kasper (Eds.), Strategies in interlanguage communication (pp. 20-60). London: Longman. 1983b
29. Francisca Sanchez. Interactive classroom strategies and structures for success: Focus on English learners. 2010, pp.182
30. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. 4th ed. Essex: Longman. 2007
31. Hewing A. Innovation in English Language Teaching. London: Macquarie and the Open University. 2000
32. Hymes D.H. On Communicative Competence, in: J.B. Pride and J. Holms (eds) Sociolinguistics. Selected Readings. Harmondsworth: Penguin, 1972, p.269-293.
33. Jeyasala V.R. A prelude to practice: Interactive activities for effective communication in English. Alternative pedagogies in the English language & communication classroom, 2014, p.164-170.

- 34.Kramsch C. From language proficiency to interactional competence. *The modern language journal*, 70(4), 1986, p.366-372.
- 35.Larsen-Freeman D. *Techniques and Principles in Language Teaching* (2nd.eds.). New York: Oxford University Press. 2000
- 36.Littlewood W. *Communicative Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press. 1981
- 37.Moss D., Ross-Feldman L. *Second language acquisition in adults: From research to practice*. 2003
- 38.Nunan D. *Language Teaching Methodology*. Newman: London, 2000.
Nunan, David. *Methodology*. In David Nunan (Ed). *Practical English Language Teaching*. McGraw Hill: Singapore, 2003.
- 39.Ostroumova O.F., Nizamieva L.R., Nazarova G.Ĭ. The didactic aspects of foreign language creative teaching. *Journal of Language and Literature*, ISSN: 2078-0303, Vol. 5. No. 3. 2014, p.76-82
- 40.Peacock M. The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners. *ELT Journal*, 51(2), 1997, p.144-156.
- 41.Richards J. and T. Rodgers. *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press: Cambridge, 2001.
- 42.Richards J. and W.A. Renandya. *Methodology in Language Teaching*. Cambridge University Press: Cambridge, 2002.
- 43.Richards Jack. *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge University Press: Cambridge, 2006.
- 44.Rono et al. *Memory and Forgetting*. In D. M. Ndeti, (Ed.). *Clinical Psychiatry and mental health*. Nairobi: AMREF. 2006
- 45.Tarone E. *Conscious communication strategies in interlanguage: A progress report*. In H. D. Brown, C. A. Yorio & R. C. Crymes (Eds.), *On TESOL 77* (pp. 194-203). Washington, DC: TESOL. 1977

46. Toro V., Camacho-Minuche G., Pinza-Tapia E., and Paredes F. The Use of the Communicative Language Teaching Approach to Improve Students' Oral Skills. English Language Teaching; Vol. 12, No. 1; 2019, p.110-118
47. Widdowson G.H. Aspects of Language Teaching. Oxford: Oxford University Press. 2001
48. Young D.J. Affect in foreign language and second language learning: A practical guide to creating a low-anxiety classroom atmosphere. McGraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages. 1998
49. Young D.J. Creating a low-anxiety classroom environment: What does language anxiety research suggest?. The modern language journal, 75(4), 1991, pp.426-437

İnternet saytları:

50. file:///COMMUNICATIVE_LANGUAGE_TEACHING.pdf
51. <file:///TeachersRoleintheApplicationofCommunicativeLanguage.pdf>
52. https://www.ijltr.org/article_138301_ec3a4c60c5190be93f56afd87b82b794.pdf
53. <https://www.professorjackrichards.com/wp-content/uploads/Richards-Communicative-Language.pdf>
54. <https://www.pearsonhighered.com/assets/samplechapter/0/1/3/1/0131579061.pdf>
55. <https://www.redalyc.org/pdf/442/44249253001.pdf>
56. <https://zkoipk.kz/kz/nisconf2s/665-confnis.html>
57. https://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/F044%20ELT-44%20The%20Practice%20of%20Communicative%20Teaching_v3.pdf
58. https://www.researchgate.net/publication/242720833_Communicative_Language_Teaching_Today